

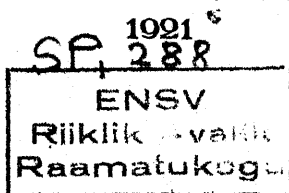
EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, J. JÖGEVER, A. JÜRGENSTEIN, L. KET-
TUNEN, J. KÖPP, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. W. Weski**

VIIESTEISTKÜMNES AASTAKÄIK

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1921

XV AASTAKÄIK

№ 11

Lembitu välispolitika.

3

II. Lembitu diplomaatiline võitlus piiskopp Albertiga.

Lembitust peale näib nihkumine sündinud olevat ka Eesti vahekorras naaberriikidega.

Enne Lembitut oli Eesti halvas, teravas vahekorras Rootsiga ja Rootsi mõjualuste varäägidega Novgorodis, mis oli Rootsi asunduseks saanud. Daaniga oli, nagu tähendime, suhe sõbralisem.

Lembitust peale, eriti peale Sigtuna hävitamist, muutusid vahekorrad. Eesti jäi Rootsiga edasi teravasse vahekorda, astus aga kindlasse liitu venestunud Novgorodiga, sattudes sellega Daaniga teatavasse vastollu. Daani ei sallinud Vene mõju kasvamist Eestis, mida ta Kanut Suure (1014—1047) ajast oma mõju-piirkonda luges. Niisama ei meeldinud Novgorodile Daani mõju suurenemine Eestis.

Lembit võis Daani võimu vähem arvesse võtta, sest et Daani oli Kanut Suure ja Valdemar Suure aja prestiihi kaotamas kõigil pool nii sisetülidel, kuid veel enam Saksa naabrite pealesurumisel Daanile.

Saksa-Daani vahekord (Valdemar I aegadest peale) ei olnud hea, kandis ajuti teravat jume. Naabrusvürstidega Saksimaalt tuli Daanil tihti tülitseda ja tülikäsimusi sõjariistadega lahendada, mille juures võimu kaal kaldus Saksi poole (Dahlman, op. cit. I). Saksi sõjakas härtsog Heinrich Lõvi ühes oma kuulsa väejuhi Bernhard von der Lippega ulatas oma käed kaugele saagiks, kiskudes oma kätte Slaavi hõimude (vendide, pommerlaste etc.) maad, mille kohta daanlastel ajaloolisi õigusi oli. Valdemar I püüdis Heinrich Lõvi pealesurumist pehmenada — oma poega Heinrich Lõvi tütreaga (kui need alles sündinud!) kihlates.

Daanlastel oli põhjendatud hirm sakslaste eest. On arusaadav, et nad kergendust tundsid, kui sakslased, eriti

Saksi võimud, oma saagiahnitsemisega siirdusid Daanist — Väina jõesuhu Soome hõimude maa-alale. Daani kuningad Valdemar I ja Kanut Valdemarsen toetasid rahuldustundega sakslaste asumist Riiga. Isegi Valdemar II tuli, alles härtsogina Daanis, piiskopp Albertile tema sõjaka asumaa-politika asjus Liivis alguses sõbraliselt vastu (L. H.). Kuid saades troonile, vaatas Valdemar II, võidukas ja auhimuline Daani valitseja, kadedusega piiskopp Alberti ja Saksa võimu hoogsat kasvamist, seda enam, et piiskopp Albert kippus maa-alale, mida daanlased ammu lugesid oma mõju-, oma kultuuri-piirkonda — eestlaste maa-alale.

Peale eestlaste ja sakslaste kokkupõrget 1203. a. Visby all oli nii daanlastele kui eestlastele selge, et piiskopp Albert ei lepi liivlaste-lätlaste maaga, vaid sihhib sirgejooneliselt Eesti alale.

Lembit kasutab ära selle Saksi-Daani antagonismi tõusu ning avatleb Daani kuninga Valdemar II oma poole. Lembitul — sõjajuhina — ei võinud olla kahtlust, et piiskopp Albert place d'armes'i loomine peasjalikult tema vastu oli sihitud. Peale jultunud rüütlite pealekippumist Daani rannal ja Visby all 1203. a. oli Lembitule selge, et varem-hiljem sõjaline kokkupõrge eestlaste ja piiskopi vahel tulemata ei saa jääda, kus pealegi a. 1202 lausa pealetungiva sihiga Saksa rüütlite mõõgaordu oli loodud.

Aastal 1206 näeme Valdemar II suure väega ühes Daani peapiiskopi Andreasega Eestis — Saaremaal, kus saarlased daanlastele ülilahkelt vastu tulevad ning end määratu suurel arvul ristida lasevad (L. H. 10, 13).

Läti Hendrik kirjutab sellest tähtsast sündmusest „poole suuga“, mööda minnes, nagu ta kõigist Daani toiminguid Eesti alal kirjutab: kas vaikides või sihilikult vähendades. Kuid ka sellest lühikesest L. H. teatest on näha, missugust ärevust sünnitas see Daani kuninga samm. C. v. Schlözer tähendab õieti¹⁾, et Daani kuningas siin toimetab kadedusest piiskopp Alberti vastu.

„Eodem tempore Rex Danorum cum exercitu magno, quem tribus annis collegerat, resedit in Osilia“ (10. 13).

Kolm aastat on Daani kuningas korjanud väge Saaremaa tarvis, mis laseb oletada, et siin vabatahtlikud olid ning et see kogumine varsti peale kokkupõrget Visby all algas.

Siin ei või juttugi olla sõdimisest saarlastega, nagu ka sõna „resedit“ lubab oletada. Ei kuule me sõnagi

1) C. v. Schlözer, op. cit. Meie ajaloolased on seda Daani kuninga ettevõtet kujutanud sihituna Eesti vastu!

sõjalisest kokkupõrkest saarlastega, kuna muidu Daani ja Saare vahekorid üliterav oli. Ümberpöörduvalt, saarlased lasevad end määratu suurel hulgal (infinitam multitudine) ristimärgiga ära tähendada, mis tol ajal niisama palju tähendas, kui nüüd, meie ajal end teatava erakonna poolehoidjaks üles kirjutada lasta. Kuna muidu saarlased üli-vihased olid daanlaste, mereteil nendega võistlejate vastu, on see vastutulek, poliitilise kaalumise saavutus, kahtlemata Lembitu mõjul sündinud, sest peale Lembitu surma lagunes Eesti ühistoimimine ning eriti saarlased läksid oma eriteed, nagu pärast, saarlaste politikast kõneldes, näeme.

Et suure sõjaväega kuningas ise ja — peasi — peapiiskopp Andreas Lundist ühes oli, tõendab, et siin on tege- mist suure, poliitiliselt tähtsa sammuga.

„Kolm aastat“ on Lembitu mure olnud daanlasi oma poole, endaga liitu saada, sundides saarlasi raskele ohvrile: need peavad rahulikult lubama Daani kuningal kantsi ehi- tada oma maal ning end ristida laskma, saarlased, kes kõige hiljem ristiusule pöördusid. Kuid see ristimine sün- dis Lundi peapiiskopilt — Riia piiskopp Alberti kiuste, temale vastukaaluks.

Arusaadav, et see ülilahke vastutulek saarlastelt Daani peapiiskopile ja kuningale — saarlastelt, kes muidu väga kadedalt valvasid daanlaste edusamme kaubateil ja sõja- kalt tihti esinesid, — see vastutulek sel puhul oli diplo- maatiline tegu: katsuti kõigiti daanlastele meeldida, „Daani“ ristimisele vastutulekuga püüdes Daani kuninga poolehoidu ja toetust. Õige ettevaatlikult pidi Lembit Daani lähene- mist endale toimetama, sest Lembitu ustav liitlane Novgo- rod vaatas iga Daani mõjuvõtmist Eestis suure kadedusega, nagu meil seda varemini mitmel puhul juhus oli tõestada.

Muidugi pidi Lembit Valdemarile pakkuma midagi rea alset toetuse eest, liitutumise eest. Mida pakkus Lembit, sellest vaikib L. H. ajaraamat. Kuid meie loeme selle aja Novgorodi kirjadest, et novgorodlased 1207. aastal uuendasid kauplemist „varäägide ja nemtsydega“ (Riesen- kampf, op. cit., p. 80) — rootslaste ja daanlastega.¹⁾ See tähendab: Lembit andis kaubatee nendele vabaks, mis ta Sigtuna sündmusest saadik oma käes pidanud.

Et sel puhul, s. t. a. 1206 Lembit (ja saarlased) üksi daanlastele tegi soodustusi mereteil, kaubitsemisel, tõestab meile õige üllatav-selgelt Läti Hendrik ise (29, 1).

1) „Nemtsy“ all tuleb mõista kõik teised rahvad peale varäägide, nii ka daanlased, visbylased (Riesenkampf, op. cit.).

Kui Modeena piiskopp Vilhelm a. 1226 koduteel Ojamaal Visbys viibides üles kutsus ristisõjale saarlaste vastu seal olevaid daanlasi, gootlasi ja sakslasi (s. t. kaupmehi), keelduvad daanlased järsku saarlaste vastu sõdimast, millest järgneb, et eestlased resp. saarlased neile kaubateed lahti hoidsid. Küll aga haarasid seal olevad Saksa kaupmehed kahel käel paavsti saadiku üleskutsesest kinni, et juhust tarvitada, eestlaste ülejäänud võimule — saarlastele otsa peale teha.

Arusaadav, et Daani kuninga ja Lembitu liginemine piiskopp Alberti kokkuma pani. Valdemar II oli auhimuline ja võidukas Daani riigi võimu tõstja. Daanlased ei nimetanud asjata teda juba ta eluajal Sejr, s. o. Võitjaks — Võidumeheks. Väga võimalik, et eestlased Lembitule Daani kuninga järele kaasnime Vytamas andsid. Juba nende liginemisvõimalus, s. t. Lembitu ja Valdemar II poliitiline ühistunne pidi piiskopp Alberti mõtlema panema.

Seda enam oli piiskopil karta, et sündmused Liivis 1205. aastast peale kõigiti hirmuäratavad olid. Leedu ja Eesti olid nähtavasti sobimusele asunud Saksa vastu, millest Suelgate kõne Riia piiskopis kohutavaid aimusi tekitas. Liivlased olid Polotski vürsti a. 1206 nõusse saanud ja tõstsid a. 1206 mässi sakslaste vastu. Selle aasta peale oli vist määratud ka Eesti-Leedu toiming, mida suure vaevaga sai kõrvaldada semgallide äraostmise teel! Kui Lembit ja leedulased tõsiselt ühiselt sakslaste vastu välja astuvad, nagu neil kavatsusel, siis on asi Riias täbar.

Ja kõige valusam hoop piiskopile: Daani kuningas asub Saaremaale ning leiab seal ülilahket vastuvõtmist! Piiskopp Albert paneb kõik rattad käima, et Daani-Eesti sobimust takistada. Ta asub radikaalsematele sammudele. Kiirelt lõpetatakse vahekord liivlastega, neid väevõimuga ja meelitustega Riia külge köites. Lahendatakse teravnev vahekord mõõgaorduga, maajagamisel ordule soodsaid tingimusi andes. Täiendatakse rutuliselt sõjavarustused nii meeste kui rüüstade poolest: valmistatakse kõik ette, et eestlastega rahu-vahekorda lõpetada, nendega sõda provotseerida, selge sihiga, Lembitu senist, piiskopp Albertile väga hädaohtlikku võimu lõpetada.

Daani vastu paneb piiskopp Albert kõik diplomaatilised rattad käima oma toetajate kaudu: nii paavsti kui Saksa keisri peale mõjutakse selles sihis — kõige kiiremas korras.

Piiskopp Albert läkitab käskjalad Saaremaale jalamaid, et Daani piiskopi sobinguid saarlastega katkestada: ta

mõjub oma usu- ja ametivenna, Lundi peapiiskopp Andrea-
sesse: see jätabki veel selsamal 1206. a. Saaremaa, saar-
lastele nähtavasti ootamata, ning jõuab Riiga, kuhu ta jääb
terveks talveks, 1206—1207. Suurte meelituste ja vastu-
tulelikkusega käiakse temaga Riias ümber (10, 13). Siin
jõutakse muidugi lepingutele „pavana“ Lembitu vastu ning
lubatakse Andreasele häid tingimusi Eesti alal. Peapiis-
kopp Andreamale järele ei võinud Valdemar II jääda
Saarele: ta võis saarlastega leplikult talitada ainult siis,
kui ta nad r i s t i s — ristisõda oli ainuke võimalik suhe daan-
lastel „paganate“ saarlastega. Iga teine leppimine „paga-
natega“ oleks paavstilt temale karistuse kaela toonud.
Daani peapiiskopi saarelt ära minnes, ei võinud selle-
pärast kuningas Saaremaale jääda, sõbralikku vahetõrja
saarlastega pidades: ta pidi sõdima nendega või lahkuma.
Viimane sünnib: kõik teised daanlased lahkuvad 1206. a.
lõpu poole Saaremaalt ettekäände all, „nagu ei julgeks
keegi neist talveks saarlaste keskele jääda“.

See oli Daani-Eesti lähenemise katse vapustamine
kiriku (paavsti) abinõudega, mis tol ajal väga mõjukad.
Aga Daani-Eesti lähenemine võis piiskopp Albertil edas-
pidigi jalad alt ära lüüa Baltias. On selge: kõige karde-
tavam nähtus piiskopile oli Daani-Eesti liginemine tule-
vikus ehk täieline leping nende vahel.

Piiskopp Albert ruttab kiirelt seda hädaohtu algusest
peale kõrvaldama. Kuna ta mehed Lundi peapiiskopi kal-
lal Riias tööl, temale „auku pähe kõneldes“, rühub Albert
ise Saksa kuninga Philipp'i juurde, ning 1. aprillil
1207. palub ta kogu Liivimaa Saksa vasalli-
riigiks võtta, mis ka sünnib. Sellega on piiskopp
Albert Daani kuninga vastu väga osava manöövriga toime
saanud: nüüdsest peale ei olnud Valdemar II-sel tegemist
Baltimaa asjus enam üksi piiskopp Albertiga, vaid kogu
Saksamaaga. See manööver oli arusaadavalt sihitud just
ka Lembitu diplomaatiliste kavatsuste vastu. Valdemar II
jäabki varsti Lembitu vastu külmemaks ning ligineb suurte
sammudega — Saksamaa kuningale!

Saksas asub valitsemas Friedrich II Hohenstaufenite
soost. Kuigi paavsti kasvatatud, satub ka see Hohenstaufen
paavstiga tülli. Friedrichil on sellepärast tarvis liitlasi ja
rahu mujal. Aastal 1214 teeb Friedrich Metzi linnas lepingu
Daani kuningaga, mille järele Daanimaa külge läheb
põhjapoolne osa Saksamaast. Arusaadav, et mitte üksi
maad sealpool Elbet Daani alla ei sattunud, vaid ka teised
Saksa mõjualused maad — Põhjas: ka Liivi ja Eesti.

Paavst kinnitab 31. I. 1217 selle tähtsa Metzi lepingu, mis Eestile saatuslikuks sai. Daani kuningas võtab piiskopp Alberti ja tema maad oma vägeva kaitse alla. Oli loodud Lembitule ebasoodus poliitiline konjunktuur: Daani kuningas saadab oma õepoja Albert von Lauenburgi — Paala lahingut organiseerima, eestlastele, Lembitule surmahoopi andma.

Arusaadav, et krahv Albertiga Eestisse tuli ka Daani sõjavarustust ja väge. Daani liitumisega sakslastega oli Lembitule kõige valusam löök antud sellega, et nüüd saarlased lahutati muust Eestist sõja puhul sakslastega: Daani suur merevägi võis saarlasi kinni hoida, — mis ka sündis Paala lahingu, Lembitu surmavõitluse puhul. Saarlased ei saa sakslasi kimbutada selja taga mereteil, nagu seni ikka sündinud.

Läti Hendrik vaikib Daani abiväest, üleüldse Daani abijõududest Paala lahingu puhul, nagu ta vaikib ka 1219 Daani tähtsast abist sakslastele nende katastroofilisel momendil, eestlaste suure „kättetasu“ pealetungimise puhul, millest teisel kõneleme.

See diplomaatiline maadevõit Saksas ja tagajärjena piiskopp Alberti toetamine osutus hukatuseks kuningas Valdemarile. Peale Lembitu surma hakkasid sakslased temale ägedamalt vastu nii Eesti kui Daani alal. Valdemar pidi ära kannatama kõige raskema alanduse: Saksi vürstid võtsid ta vangi ja pidasid teda vangis pea aasta otsa. Eestis õnnestasid sakslased Daani prestiishi, algades vastutöötamist Daanile kohe peale Paala lahingut.

Metzi leping Daani ja Saksa vahel sai aga Lembitule hauaks. Piiskopp Alberti diplomaatiline võit oli Paala lahingu eelvõitlus ja piiskopp Alberti lõpliku võidu tagatis. Õigus on Saksa ajaloolasel (Ranke), kui ta tõendab: ilma Daani abita ei oleks sakslased eestlastest mitte jagu saanud.

* * *

Me näeme: Lembitu välispoliitilistele kavatsustele oli tal tugev vastane piiskopp Albertis. Igale Lembitu võttele välispoliitikas oli Albertil vastuvõte.

Lembitu liidule Novgorodiga seadis vastu piiskopp Albert sõprusesidemed Pihkvaga: sellel ajal moodis olev politika tegemine abielu-sidemete teel leidis Albertis osava käsitaja. Pihkva vürsti Vladimiri tütre sobitas ta oma vennale Dietrichile.

Lembitu liitlaste liivlaste vastu tarvitas Albert divide et impera meetodi: kõigi abinõudega, isegi rahaga tõmbas ta Kaupo oma poole ja lätlasi tegi ta omale ustavaks, nende põlist viha eestlaste vastu õhutades.

Leedulaste vastu leidis ta semgallidelt tuge ja Polotski vürsti neutraliteedis, mida ta ägeda hoolega taotles.

Peale Lembitu surma läks vaen lahti uue jõuga, ning leedulaste ägedate sõjakäikude all, Saksa ordult osavasti juhitud, varises kurelaste jõud. Mõnikord, nagu juhuslikult Durbeni all 1260. a., ühinesid leedulased, eestlased ja kurelased, ja Saksa ordu sai rängasti lüüa. Kuid varsti oli leedulaste ja kurelaste omavaheline tüli uuesti puhkemas — mõlemate õnnetuseks ja Saksa ordu kasuks. Alles Gedimin, eriti temast võrsunud Leedu valitsejad (Olgerd, Vitovt, Jagello) taipasid hädaohtu, mis Saksa ordu hävitustöö liivlaste ja kurelaste kallal tähendab, ja organiseerisid Saksa hoolimatule kolonisatsioonile Preisis, Leedus ja Liivis — vastasrinna leedulastest, poolakatest, venelastest ja tatarlastest ning panid Tannenbergi all 1410 Saksa pealetungimisele tõkke. Aga hilja tuli see Leedu politika nendele enestele, eriti kurelastele ja liivlastele ja eestlastelegi.

Kardetava Lembitu toetaja, Daani kuninga vastu tarvitati Lääne-Euroopa sisepoliitilist konjunktuuri, nagu nägime, väga osavalt, — ja Saksa riigi võimu, mille vastu Lembitul midagi muud ei olnud seada kui Novgorodi sõprus. Kuid tihti vahelduvad vürstid tegid Novgorodi abi vähe tõhtsaks. Ja Dshengis-khaani äge võimupüüd Venes — halvas kõvasti Vene poliitikat Lääne suhtes ning juhtis Vene tähelepanu mujale. Alles Ivan Hirmsa võit tatarlaste üle peale selle, kui tõusev Türgi riik tatarlaste võimul jalad alt löönud, tegi tal käed lahti Baltia poole, — kuhu see vürst ka siis oma sõjakäike sai sooritama hakata. Ka Läti Hendrik teatab, et Vene valitsejad peale Kalika lahingut ja kaotust — Balti sakslastelt rahu otsisid (L. H. 24, 1).

Vastukaaluks Daanis Lembitu heatahtlikkusele — *en tente cordiale* — hoidis sakslane kõvasti Rootsiga sõprust. Peale Sigtuna hävitamist ei võinud Eesti-Rootsi lignemisest olla juttugi. Juba Meinhard kasutas ära selle Eesti-Rootsi vastolu: ta läks Östergötlandi härtsogi Jarl Birger I-ga ühes — kurelaste vastu (1196?).

Rootsile oli küll Lembit avanud vaba sadama Läänemaal — peale mereteede sulgemist Sigtuna hävitamise järel. Kuid rootslane ei tunnud ennast siin sugugi kindlal jalal. Ka pärastpoole (1215. aastal?), kui sakslaste võimu kasvamisega Läänemaal sisse rännanud oli rootslasi suurel arvul

(Alnpeke 543) ja piiskopi sinna asetanud, ei tunnud nad end seal „kodus“: „nendega mängisid saarlased nagu kass hiirega, ning rootslastel sai raskeks end võimul hoida“ (Alnpeke).

Sakslaste ühistegutsemine rootslastega ilmutas end sagedates käikudes, mida Riia sakslased sooritasid Rotalasse enamasti ikka enne pealetungimist Sakalasse. Balthasar Russov (lk. 22) osutab selgesti seda koostööd, kui ta Rootsi kätte sattunud Lihula lossi hävitamisest (a. 1208?) saarlaste läbi kõneleb: „Seega olid niihästi sakslased kui ka rootslased Lihulas ja terveist Läänemaast jälle ilma, mis piiskopp Alberti ja kõiki kristlasi maal väga kurvastas.“

Vägevamaks kihutusabinõuks Lembitu vastu oli piiskopp Alberti käes: Lembitu paganus. Ristiusk oli 13. aastasajal hoopis teistsugune võim, kui ta on praegu. Lembitul ei olnud sellele midagi muud vastu seada kui oma meeste rahvuslus; see aga viib pikapeale alalhoidlikkusele — uuendustele vastu seisamisele.

Seda suurema hooga kasutas ära piiskopp eestlaste paganut — oma püüete sihis: määratud propagandat sai ta teha selle aja kõikvõimsate kiriklaste, paavsti juures enese kasuks. Ta oskas kogu Lääne-Euroopat hävitada Baltia asjadega. „Die Baltische Frage wird eine europäische Angelegenheit,“ ütleb C. v. Schlözer, piiskopp Alberti tegevust hinnates. Ja pangermanist A. Wirth ütleb 1920 ilmunud Vene ajaloos: „Kogu Lääne-Euroopa avantüristliku rüütelkonna liikmele sai mooduajaks, vähemalt üks kord elus Baltias sõdida.“

Paavsti võim ei seisnud mitte vaimlistes mõjudes, vaid enam poliitilistes ja puhtrahalistes. Paavsti taga, temaga kaasas käis rahaline väevõim. „Rooma curia oli 13. aastasajal rahanduse liikumise tõukejõuks, ta võis pankasid kõita oma külge, andes neile oma ilma-ümberhaaravad sidemed.“ „Üks ja seesama pangamaja võis Roomas paavsti rahaasju valitseda, mäekaevandusi rendil pidada Ungaris ja Poolas ning omada kontorid Liivimaal, Portugalis ja Hollandis.“ „Kirikuvandega nõuti sisse pangavõlad; sellepärast olid kirikuvürstid suuremad krediidi saajad ja kandjad.“¹⁾

Võitluses piiskopp Albertiga ei tulnud Lembitul sõdida mitte üksi tema vaimuliku imperialismiga, vaid väga tähtsalt suure kapitalikoondusega, mille esindaja ja edustaja

1) Wilhelm Bauer, Die öffentl. Meinung u. ihre geschichtl. Grundlagen, 1914.

oli piiskopp. Rooma üleilmiline tugev kiriklik organisatsioon oli ühtlasi üks tugevamatest teguritest pankade elus, tõusvas kapitalismis. On arusaadav see tihe side, mis koos hoidis Saksa (Hansa) kaupmehi ja piiskopp Albertit. Kapitaliga ühes oli paavsti ja ta esindajate käsutada sõjavõim: sõjapidamine tarvitab raha; nagu nüüdki, nii oli see vanasti.

Ühe suurema trumbi mängis 14. aastasaja lõpul välja Preisi ordu vastu Poola-Leedu kuningas Jagello, võttes vastu ristiusu. Ristiusulise vastu ei võinud paavst enam oma kapitali ega sõjajõudu liikuma panna. Saksa ordumehed pidid oma rahaga sõdijaid Jagello vastu muretsema; kuid Jagello võis enam pakkuda ja sõdijad olid tema pool. Tannenbergi lahing oli rahaliselt Jagellol sellega võidetud; võit sõjaväljal järgnes varsti.

Lembitu oli oma eriusuga isoleeritud Rooma suurest kapitalikoondusest. Ta oli sunnitud pöörama ainukese ristiusu - võimu poole, kes ei olnud Rooma pankade võrgus — Novgorodi poole. Kuid ka siin olid rootslastel (ja sakslastel) oma kontorid, nende rahaline mõju Novgorodis õige tugev, seda enam, et Vene vürstid, lohakad rahasjades, ei saanud jääda hästi korraldatud Rootsi-Saksa kontorite mõju tundmata.

Lembitu tegi a. 1203—1206 visa katset Daani kuningat oma poole saada, temaga majanduslisi sidemeid luues, kuid just sel puhul nägime, kuidas piiskopp Albert, nähtavasti Valdemar II kiuste, sundis Lundi peapiiskoppi loobuma sidemetest „paganatega“, sellega Valdemari võimu ja kiriku võimu teineteise vastu välja mängides.

Katoliku kiriku resp. paavsti pangad ning nendega seotud kaubakontorid olid ühtlasi ühe väga tähtsa sõdimiseviisi toetajad: nad olid sel ajal, ajakirjanduse puudusel, peahihutustöötajad, propaganda keskkohad (W. Bauer, op. cit.). Nende kaudu käisid kõige värskemad teated, kõige uuemad kõmujutud, mille lendu üleilmiline Ladina — kiriku — keel kergendas. Arusaadav, kui rusuv see oli Lembitule, et pööraseid kõmujutte, valetateid tema ja eestlaste kohta ei saanud tema vastava propagandaga küllalt nõrgendada. Läti Hendrikust leiame neid valetateid eestlaste hirmutöödest ja saarlaste vägivallast kaubateil kuhjatuna, mis Lembitu ajal moodis olid Lembitu resp. eestlaste prestiihi õõnestamiseks, kuid mida Balti ajaloolased meie ajanigi eestivastases sihis osavasti on kasutanud.

Ka sisemaal, maa päriselanikkude eestlaste keskel, tegi piiskopp Albert osavasti Eesti rahvuslust ja riiklust õõnestavat kihutustööd. Piiskopp talitas, nagu nüüd toime-

tavad Vene enamlased: ta nõuab kõige enne ja „ainult“, et lubataks Eestis ristida, — Eesti riiklust ta esiotsa ei ähvarda. Lubatagu ainult kihutustööd teha ristiusu heaks. Piiskopp teadis väga hästi, et see kihutustöö saksluse heaks sünnib ja Lembitu suurt prestiihi õõnestab.

Kihutustööle saadab aga piiskopp Albert „kogemata, nagu juhusliselt“ sõdimishimulised, mõõgarüütliid kannul. Need mõõgarüütliid olid tõesti punased oma ette juba väliselt: nende valgetel mantlitel hiilgasid punane rist ja veripunane mõök.

Paavst, keda peab tõsiseks eestlaste vastu sõdijaks pidama, võis, nagu näeme, oma suure võimuaparaadi eestlaste vastu liikuma panna.

Kuigi sakslased, s. t. Saksa kaupmehed ja preestrid, õige varakult Väina jõesuus tegelesid (juba enne 1154. a.), ei olnud sel politiiselt suurt tähtsust: nende võim ei ulatanud kaugele Soome hõimude, eriti Eesti maa-alale. Läti Hendrik kirjeldab õige kujukalt piiskopp Meinhardi ja Bertoldi kurba saatust Liivis.

Kaheteistkümnenda aastasaja lõpp tõi sellesse suure pöörde, mis oli tagajärjena suurest pöördest kogu Euroopa politikas.

Vägev võitlus käis Euroopas paavsti, s. t. Rooma kiriku ja keisrite-kuningate riikide võimu vahel. Saksa keiser Heinrich VI oli suutnud oma riigi võimu — paavsti võimu vastu — levitada kuni Itaaliani, paavsti külje alla. Siin toovad viimased aastad 12. aastasajast põhjaliku muutuse. Aastal 1197 suri Heinrich VI; sellega ühes rauges Saksa riigi mõjuvõim kõigil pool: Itaalia vabanes, Prantsusmaa ja Inglismaa võimuvald tõuseb, Saksa mõju kõigil pool vähendades, tagasi tõrjudes, ja peasi: Rooma kiriku võim kasvab otse kohutava kõrguseni, eriti kui a. 1198 vägev ja võimuvaldne „ilmavalitseja“ paavst Innocentius III (1198—1216) Rooma troonile asub. Paavst painutab ristiusu riigid ja rahvad, mitte üksi vaimulikus suhtes, vaid veel enam majanduspolitiiselt oma vägeva võimu alla. Eriti said seda tunda Saksa keisri ustavad teenijad — Saksa rüütliid. Suure saagi jagamisel ristisõdadel Idamail — Süürias, Palestiinas, Konstantinoopolis¹⁾ — said Prantsuse

1) Keskaja kiriku majanduslist politikat käsitlen ma siin jälgides Ameerika teadlase Brooks Adams'i kunlsat teost (saksakeelses tõlkes) „Das Gesetz der Zivilisation u. des Verfalls“ mit einem Essay von Theodor Roosevelt. Vien, Leipzig 1907. Keskaja Saksa riigi olude valgustuseks tarvitan ma Weber-Baldamuse „Lehr- u. Handbuch der Weltgeschichte“, Leipzig 1919.

ja Itaalia rüütliid need kõik enda kätte paavsti toetusel; Saksa mehed pidid otsima uut „ristisõja“ ja saagi ala.

Otsustatakse Balti maid Saksa rüütlike uueks saagialaks teha. Valitakse Breemeni peapiiskopilt 1199. a. Riia piiskopiks Saksa rüütlike pailaps, Saksa vürstide sugulane Albert, ning antakse temale tugev sõjaline abi Saksast ning lubatakse tulevikus veel enam. Breemeni peapiiskopkonnas pesitses juba kuulsast Adalbertist saadik Saksa rahvuslaste võimupüüed, seda enam nüüd, kus Breemeni peapiiskopiks oli Hartwig, endine Heinrich Lövi kantsler ja poliitiliste sepitsuste täidesaatja. Piiskopp Alberti nimetus oli tähtis sündmus Kogu-Saksa politikas.

Paavst Innocentius III, kelle võimulevituse ihad algusest peale selged, toetab omalt poolt uue maa-ala Rooma kiriku alla võtmist, seda enam, et kartus oli: Balti maad võiksid Greeka-katoliku kiriku alla sattuda, nagu nad juba osalt olidki. Läti hõimud olid suurel osal Vene Greeka-katoliku usku pöördud. Ei ole kogemata, et paavst Baltias, Vene kiriku piiril, mõõgaordu loob 1202. a., s. t. selsamal ajal, kus paavsti ristsõdijad Konstantinoopoli, Greeka-katoliku kiriku võimu keskkoha, ära võtsid ja Greeka kirikule vägisi Rooma kiriku kombes peale sundisid!

Niipea kui piiskopp Albert asub Riiga, on Innocentius III-nda esimestest muredes temale toeks luua rüütlike mõõgaordu. v. Warteburg ütleb õieti ja selgelt välja mõõgaordu loomise motiivid: „Kui (piiskopp Alberti ajal) paavst Innocentius märkas, et vaimulik mõök paganate juures liig vähe mõjub, lisas ta juurde ka ilmliku mõõga, nimelt Kristuse rüütlike mõõgavendade-ordu... Paavst võttis selle ordu pärast asutamist armulikult püha apostli Peetri ja enda kaitse alla, käskis neil templi-ordu reegleid pidada, aga rüül kanda teissugust märki — täheks, et nad sellele mitte ei allu.“

Ei ole kahtlust, et paavst ordu peajasjalikult oma tööriistaks lõi, kuna piiskopp Albert Saksa vürstide tööriist oli. Varsti tõusebki terav konflikt nende vahel — võimupüüdes, mille juures paavst toetab mõõgaordut, kuna piiskopp Albert Saksa keisrilt ja Saksa vürstidelt tuge otsib.

Väga teravalt esinevad mõõgaordu ja piiskopp Alberti lahk-ülesanded Liivis peale seda, kui piiskopp Albert, oma poliitilisele ülesandele ustavana, a. 1207 annab — Valdemar II ning Lembitu lepingu kartusel — Liivi piiskopkonna Saksa kuninga Philipp'i (Schwabimaal) alla. Philipp oli paavsti vastane Saksa rahvusline valitseja: temale alludes sattus piiskopp Albert paavstiga vastollu. Varsti saab p. Albert

paavsti viha kibedasti tunda. Käsukirjaga 20. X. 1210 (Urk. 26) annab paavst, piiskopp Albertist mööda minnes, mõõgaordule täie voli, kitsendamatud õigused — p. Albertist rippumatud kõige maa-ala kohta peale Liivi ja Läti. A. 1213 saadab paavst väga karedaid käsukirja (Urk. 27), kus ta Dünamünde kloostri abtil käsib piiskopp Albertile teravaid märkusi teha selle ametivõimu kuritarvitamise kohta. See oli suur alandus p. Albertile, temale alluva abti kaudu paavsti manitsusi kuulda. Paavst nimetab p. Alberti „episcopus Rigensis“ (kuna ta enne teda „episcopus Livoniensis“ oli hüüdnud), sellega p. Albertile tähtsalt mõista andes tema võimuala piiramist!

Piiskopp Alberti täbarust ära kasutades annavad mõõgaordu rüütlid a. 1213 (Urk.) ordumaad Liivis Saksa keisri Otto IV kaitse alla, kuna Otto IV oli paavsti tööriistana Saksa vastaskeisriks (Schvabi Philipp'ile!)

Kuid raskused Liivis Lembitu — Leedu kaastöö²⁾ tõttu sunnivad p. Alberti ja mõõgaordut leppima. Seda enam, et paavst Innocentius a. 1215 15. juuniks oli kokku kutsunud kuulsa Lateraani kontsiili, milles paavsti hiilgevõim kindlustati ja tuleviku võitlusala laiendamine ära määrati (L. H. 19,7).

Aastal 1213—1214 leppis piiskopp Albert mõõgaorduga kokku, ära nähes, et nad lahus Lembitu vastu midagi ei suuda. Piiskopp Albert pidi järele andma, sest et tema tugikoht, Saksa keiser, vägeva paavsti Innocentiusse kõrval lausa nõrgenemas oli, kuna paavsti võim määratuks kasvas. Kokkulepet oli tarvis seda enam, et 1215. aastaks oli kokku kutsutud suur kuulus Lateraani kontsiil, kus paavst end avaldas kogu võimuse ja hiilguses, end kuulutades ilma valitsejaks, kelle sõnakuulelikud teenrid kuningad ja keisrid pidid olema.

Piiskopp Albert ühes temalt Eesti alale määratud piiskopi Theodorichiga ruttab sellele suurele kontsiilile, et julgust ja ainelist ning poliitilist tuge saada oma püüetes Baltias (L. H. 19,7).

Nagu 1215. a. suure kontsiili võimuilmutuse kavatsuse kiuste oli Lembit just mõni kuu ennemini (aprillil — mail) a. 1215 (kolme maleva manöövri) muserdanud põhjalikult piiskopp Alberti ja mõõgaordu võimu Liivis. Piis-

1) Käsitlet seda ülihuvitavat mõõgaordu — p. Alberti ja paavsti vahekorda täielisemalt „Läti H. kroonika kriitikas“, mille mõtlen avaldada „Eesti Kirjanduses“ 1922. a. alul.

2) „Eesti Kirjandus“ 1921, lk. 272 jj.

kopp Albertil oli põhjust kontsiilil paavsti ees hädaldamiseks ja abi palumiseks (19,7). Paavst lubab laialist abi.

Kuid piiskopp Albert ei oleks suutnud kogu oma Saksa abiga Lembitu vastu suurt ära teha, kui temale ei oleks tulnud paavsti mõjul ja Euroopa sisepolitika tõukel appi Daani kuningas Valdemar II.

Lateraani kontsiilil oli nimelt otsustatud paavsti ja Rooma kiriku võimu laiendamiseks sooritada uus viies ristisõda paganate maa-alale, mäherduse ristisõja tähtajaks 1217. a. määrati.

Euroopa vürstid asusidki paavsti käsul ristisõjale, mis tähendatud 1217. aastal „Pühale maale“. Daani kuningas Valdemar II vabastas end oma eelkäija Kanut IV eeskujul („Eesti Kirjandus“ 1921, lk. 237) ristisõidust Palestiinasse, võttes ette ristisõja Balti maale,¹⁾ seda enam, et Metzi rahu järele — Balti maad tema mõju-piirkonda olid sattunud.

Selles paavsti võimsal tõukel²⁾ 1217. a. sooritatud viienda ristisõja politikas, alustatud Innocentius'elt, suure agarusega edustatud Honorius'elt, peitubki peapõhjus, et Daani kuningas oma õepoja krahv Albert von Orlamünde, Saksilt võidetud Lauenburgi maade asevalitseja, Lembitu vastu saatis Paala lahingut korraldama. Ühtlasi selgub, kui tähtis sündmus oli Paala lahing: kogu Euroopa sündmustik kajastus vihases, verises sõjakärinas Paala lahinguväljal — Lembitu surmavõitluses!

Üliselgeks näituseks kihutustööst Lembitu vastu, Paala lahingu eel, on paavst Honorius'e käsukiri 25. jaanuarist 1217 (Urk. 39), kus paavst krahv Albertile Elsassist käsu annab „ristisõtta“ minna Livooniasse-Eestisse. Kirjast kajab vastu Saksa sõjahüüd Paala lahinguks, mis suhitud mõjuvastuvõtliku paavsti kirja. Kirjas öeldakse muu hulgas: „ See ülekohtu poeg, seades nüüd oma trooni Põhja tuulispea (Aquila) juurde, varitseb, et võiks niita maha ristirahvast nagu nisu; valmistades selle ümbruses salaplaane, ümbritses teda ennast (ristirahvast) tagakiusajatega; et vaikida muist maaosadest, tõusis üles Livoonias kiskja loom (bestia in Livonica regione surrexit), kes lahtise suuga neelab väga paljusid, lootes, et Jordan ta neelu voolab. Tema vastu on vaja võetada (mõõgaga) ristirah-

1) Paavst Innocentius III oli oma tegevuse alul kuulutanud ristisõja Liivisse üheväärtuliseks ristisõjaga Pühale maale (Jeruusalemma) (Urk. 12, 5. X. 1199).

2) Paavst Honorius kinnitas Metzi rahu 31. jaanuaril 1217; nähtavasti tõrkus Innocentius III seda kinnitamast — Lembitu kasuks!

vast, et ta, ära tõrjudes häda ühelt poolt, ei satuks ohusse teiselt küljelt.“

See paavsti käsukiri on ägedam kihutus kiri, vihasem üleskutse Lembitu hävitamiseks. Siit kõlab vastu Balti rüütlike kõmutöö, piiskopp Alberti propaganda sõjakäiguks „bestia in Livonica regione“ Lembitu vastu. Hirmsast ja hoolimatust ettevalmistusest Saksa poolt Paala lahinguks 21. sept. 1217 kõneleb kujukamalt see paavsti kiri!

Eriline abinõu oli paavstil ja piiskopil kõhelevate eestlaste peale mõjuda, Lembitu vastu neid liikuma pannes: eestlased, kes ristiusu vastu võtnud, olid paavsti Innocentius III-nda kirja järele 1199. a. (Urk. 13) „üks hing ja üks süda“ kõigi teiste ristiusulistega, nad said ristimisega vabaks, Rooma kiriku täisõiguslisteks liikmeiks vähemalt kirja järele; paganad olid aga orjad — ilma õigusteta. Ka see eestlane, kes ristiusust tagasi sattus paganusse, kaotas kõik õigused, teda võidi jälle orjastada. Seepärast kuulutas Saksa ordu, nagu L. H. näeme, ka ristitud eestlasi, kes vastu hakkasid, lihtsalt ristiusust taganejateks, et neid siis „õigusega“ orjastada, kuigi ristiusust taganemist ei olnudki.

Kurelased, kes Daani kuninga esindaja ja Saksa ordu vastase Balduin von Alna kaudu a. 1230 soodsa rahulepingu saavutasid, panid, eestlaste kurbadest kogemustest hoiatatud, eriti rahulepingusse punkti sisse, et neilt, kuigi nad ristiusust taganevad, ei või võtta muid õigusi (v. Rutenberg I, lk. 105).

* * *

Me näeme Lembitu välispoliitikas süsteemi, põhipüüdeid, mis teda riigimehena näitavad, kel arenemist ja annet. Tema sõjandus ja välispoliitika käivad käsikäes, sest sõda on ka välispoliitika, üksnes eriliste vahenditega. Kahel suurel sõjakäigul purustas ta huvitava manöövriga, a. 1211 (Asti järve rünnak) ja a. 1215 (kolme maleva manööver), piiskopp Alberti loomingu. Kuid see kerkis uuesti. Paelussina võis paista tollaegsetele Eesti juhtidele Alberti võim: sa võid ta mitu korda põhjalikult täiena kehast välja ajada; jääb aga pea kehasse, kasvab ta ikka jälle uuesti. Piiskopp Alberti võimu peani ei ulatanud aga Lembitu hoobid: pea seisis väljaspool: üks Saksimaal, teine Roomas — paavstis. Selle üleeuroopalise võimu vastu purunes Lembitu käsi.

Silma paistab Lembitu rahupüüd, otse liialdatud rahulepingute sobitamine ning nende pidamine, osutuv tihti

Lembitule kahjuks.¹⁾ Selleks mõjus kaasa vana omapärane kultuur, mis Eestis nagu mujalgi vana kultuuriga rahvastes (Indias) elukaredale realismile väljakujunenud printsiibid vastu seab²⁾, kuna vastased sakslased, võrdlemisi hiljuti Rooma kultuuri omandanud, elulist otsekohestust, realistlikku ilmakäsitust hoolimatu tsünismiga näitasid.

Saksa ordurüütlid olid kõlbliste eelarvamisteta, toimetades loomusunniliselt. Nad olid ristisõdades näinud, kuidas „paganate maade“ (Süüria, Palestiina, Bagdad, Egiptus) suured varandused sattusid nende ristisõdijate kätte, kes hoolimatult omakasu taotlesid. Veneetslased olid saavutanud oma võimu ja rikkuse niisuguste põhimõtetute põhimõtetega. „Veneetslased võitsid, sest nad olid julgemad ja jultunumad kui nende naabrid. Nad tegid ilma pika kaalumiseta, mida oli tarvis rikkuste saamiseks, kuigi neil selleks vaja oli tegusid teha, mis usklike silmas üpris põlastatavad“ (Brooks Adams). Veneetsia kauples paganatega, kellega sõjas olid „ristiusulised ristisõdijad“, müüsid neile rauda sõjariistadeks ning ristiusulisi orje, kellest tekkis Türgis pärast ristiusu-vastane tubli vägi „mamelukid“. Veneetsia rikkus ja võim tõusis aga ülisuureks selle poliitika tõttu: nad valitsesid merel mereröövlikena, kauplejatena ja maal rahalaenajatena.

Just tol ajal, kui mõõgaordu tekkis (1202. a.), olid Prantsuse ristirüütlid saanud oma kätte Konstantinoopoli suured varandused, kus nad Greeka-katoliku kiriku koondatud rikkused omandasid niisamasuguse jultunusega ristisõdijatena, nagu seda ei oleks teha võinud musulmanid. Rooma kirik oskas nii südilt ajada „vaimulikku“ majanduspoliitikat, et 6. ja 13. aastasaja vahel umbes kolmandik kõigest Euroopa maa-tagavarast läks kiriku ja tema asustuste kätte (Br. Adams).

„Saksamaa, olles piiratud vaenlastest ja ilma mererandadeta, ei saanud röövsõdu pidada,“ ütleb Brooks Adams väga kujukalt hiljema aja kohta, kuid see maksab eriti veel enam 13. aastasaja kohta.“) Sakslaste püüd oli, muretseda „mereröövimise“ võimalusi, nagu veneetslastel

1) Pabst annab tõlke ääremärkustes mõista, et sakslased enne rahulepingute lõppu, nii 1211 kui 1215, Lembitule peale tungivad.

2) Vaata mu ääremärkused E. Kirjand. „Soome sugu usk“.

3) Brooks Adams, op. cit. lk. 383: „Das (deutsche) Reich, das allseitig von Feinden eingeschlossen war u. keine Seeküste besass, konnte . . . keine Raubkriege führen; deswegen fand keine Kapitalansammlung statt u. d. Reich konnte sich nicht konsolidieren, bis es im Jahre 1870 von Frankreich einen Schatz erpresste.“

oli. Saksi härtsog Heinrich Lōvi tööskeleb täie jõuga selles sihis. Ta katsub Daani mererandu oma võimusse. Osalt õnnestabki see tal. Kuid kui Heinrich Lōvi kukutati ja Daani võim vähe tõusis, pöördub Saksa ristirüütlike himu täiel jõul idasse, Slaavi hõimude vastu Preisis ja Soome hõimude vastu Balti ranna mail. Ei ole kogemata, et just Heinrich Lōvi hõimkond tegevam piiskopp Alberti toetaja oli. Saksa rüütelkond, kes ristisõdadest oli õppinud ning kogunud, et „mereröövimises on jõud“, ihaldas Balti mereranda kõige hoolimatumate abinõudega oma kätte.

Saksamaa katsus muidugi ka Lõunamaile teed rajada, nagu Itaalia ja Prantsuse „ristisõdijad“. Kuid nende maade tugevnenemine pani neile teed kinni. Rooma kirik valitses ise ristiusuliste üle, saades neilt maksusid, ning ei sallinud hea meelega sellepärast ühegi teise võimu ristiusu maade üle. Saksa risti-röövrüütlikele jäi ainuke võimalus omale rikkusi muretseda sõdades rahvastega, riisudes varasid nendelt, kes veel ei olnud ristiusulised. Lembitule ei võinud saladuseks olla 13. aastasaja kiriku ja rüütlike peapüüded, — ja ei võinud olla tundmata see ohver, mis ta tõi isamaale, jäädes ustavaks isaisade usule, mis püsinud kauemini kui ristiusk!

Keskaja rahvaste rändamise tõttu lahutati Lääne-Euroopa muist maist, haridus läks tagurpidi. Väga elavalt kirjeldab Brooks Adams tolle aja olukorda: „Lääne-Euroopa maad olid ära lõigatud muust maailmast. Teed olid halvad ja ohtlikud, mered kubisesid niivõrd mereröövlastest, et kaubitsemine sootu seisis.“ „Vana aare teaduslistest teadmistest sattus pikkamisi unustusse ja voli sai kütkendamata mõttelend. Selle pöörde eetiline tagajärg oli suur: ristiusk langes nii madalale tasapinnale, et ümbrus — paganarahvad ristiusust tugevamini kaasa tõmmati kui oma paganausust, millest järgnes, et need paganarahvad üksteise järel ristiusule pöördusid.“¹⁾ Br. Adams tahab sellega ütelda, et tolleaegne ristiusk paganlisem paistis paganatele kui paganausk ise. Kõige kõrgemale oli arenenud tolleaegses ristiusus pühikute luude kultus. Need luud (jäänused) olid väga tähtsaks kaubaobjektiks; nende väljakaevamistesse mahutati laialt kapitali, nagu nüüd rauakaevandustesse, ja kapitalimahutus tasus end suuresti (Br. Adams). Kirikuvandega suruti maha kõik teaduseharrastajate (meditsiinlaste) katsed, seda luukultust diskrediteerida! Ristisõjad

1) A. 912 ristiti Rollo, Normandia vallitseja; umbes selsamal ajal ristiti daanlasi, sakslasi, norralasi, poolakaid, venelasi, u. 997. a. ungarlasi.

Jeruusalemma sooritati osalt usujoovastuses, aga väga suurt osa etendas lihtrahvas luude, Kristuse luude omandamise iha, mille abil arvati kõik maailma varad ja võim kätte saada.

Kõrgemale kultuurile arenenud rahvad, näit. roomlased ja juudid, ei võtnud ristiusku mitte vastu. Nad olid liig skeptilised haritlastena ja hindasid majanduslist momenti elupüüetes kõrgelt, et algristiusu proletaarlusele alluda, usule, milles puudus loogika ja kultuur, millega nad harjunud. Kui Rooma-Greeka kultuuri abil primitiivne ristiusk ilmikumaks muutus ja sholastika teda intelligentsile meelepärasemaks tegi, lehvitas ka juba renessaans oma tiibu eluröömsa Greeka-Rooma klassika „paganuse“ poole.

Mida vähem hoolisid ristiusust tolle aja haritud, kultuurikihid, seda enam võttis see maad Euroopa enam mahajäänud nurkades.

Kultuur sai edenema Euroopas, kui ta kokku puutus kaubateil Araabia kultuuriga ja ristisõdade tagajärjena Mesopotaamia, Süüria ning Egiptuse rikkused juhtis Euroopasse (Br. Adams). Bagdadis ja Kairos oli kujunduskunst ja teadus sel ajal kõrgemal kui Euroopas, eriti ehituskujundus ja kindluse-ehitus. Araabia matemaatikast, mõtteteadusest ja kujundusest on Euroopa palju õppinud ja keskajal Kesk-Euroopas tekkinud gootikastiilis näevad ajaloolased Araabia arhitektuuri mõjumuljet. Neis mais, mille kaudu käisid ristisõdadelt Euroopasse juhitud varandused — Itaalia rannamaad, Veneetsia, Põhja-Prantsusmaa, Madalmaad — just neil mail tõusid 12. aastasaja keskelt kuni 13. aastasaja keskeni suure kujurliku maitsega ehitused, kõneldes meilegi Idamaade rikkusest ja kultuurist, millest Euroopa tõuget sai edenemisele (Br. Adams)¹⁾ (a. 1150—1250).

Kui vähe lugupidamist oli isegi haritud eurooplaste keskel toleaeegsest ristiusust, mis püsis luude ja ebaime-tegude kultusel, näeme Lembitu aegse Saksa riigi valitseja Friedrich II, anderikkama inimese juures. Ta demonstreeris lausa põlgust ristiusu vastu ja poolehoidu Araabia kultuurile ja kommetele, üldse paganusele. Seda keisrit süüdistas paavst Gregorius IX ütluses: „Maailma olevat juhtimas kolm kelmi (Schwindler): Buddha, Mohammed ja Kristus.

1) „Die prächtigsten Bauwerke des modernen Europa stammen aus jener Zeit, u. dieser Wohlstand war nicht auf eine einzelne Gegend beschränkt, sondern das ganze Gebiet von Kairo bis London nahm an dieser Blüte teil.“ Br. Adams, lk. 238.

Kaks neist surnud ausat surma, Kristus aga võllas.“¹⁾ Kui juba „usklikud“ valitsejad, ristiusu kultuuri esindajad, niisuguseid sõnu lendu lasksid, siis võib arvata, et arenenud vaadetega mittekristlased — nagu Lembit — väga ja väga võisid ristiusu suhtes eitaval seisukohal olla — ja põhjusega. Rannamail asudes, kokku puutudes elaval kaubitsemisel ristiusuga, võtsid eestlased resp. Lembit ristiusku visalt vastu.²⁾ Me saame aru ristiusu põlgusest keskajal, eriti Lembitu ajal, kui ülemalmainitud ristikiriku olusid meeles peame (võrdle ka „Eesti Kirjandus“ 1916—1918 „Soome sugu usk“). Siin ei olnud Lembitu „kultuurist mahajäämine“ põhjuseks ristiusu põlgusele, vaid küllalt põhjendatud kõlblised motiivid, küllalt arusaadav skepsis ristiusu kohta — taoismist läbipõimitud ilmavaate esindajalt.

* * *

Muidugi ei rippunud Lembitu lepingute pidamine üksi kõlblistest momentidest, vaid tähtsal määral Eesti sisepolitikast, rippus ära Eesti tolleaegsest sõjaväelisest korraldusest: Eestis ei olnud seisvat sõjaväge ega sõjaseisust.

Sakslased sellevastu olid koguna sõjavägi: kogu Saksa rahvas Lembitu aegses Baltias moodustas hästi korraldatud sõjaväe, sõjamehe-seisuse (rüütlid).

Ka Novgorodis moodustasid venelased ja venestatud varäägid õieti sisserännanud kaubitsejate ja sõjaväelaste ülemkihi, mispärast sõjapidamine novgorodlastele väga tarvilik ja kerge, pea ainuke raison d'être oli 13. aasta-sajal (Klutshevski).

Eestis oli, nagu nägime, 900 ja 1200 vahel valitsusvõimu detsentralisatsioon toimunud: üksikud maakonnad olid Lembitu ajal õige autonoomsed, — sõjaajal oli Lembit „princeps ja seniorina“, teatava ülemvalitsejana, kelle sõna kõik maakonnad kuulasid. Valitsusvõimu detsentralisatsiooniga ühes käis alatise sõjaväe ärakaotamine: Lembitu ajal ei olnud alatist sõjaväge. Nagu sellest järgneb, oli Eestis rahvavalitsus võimul (majasüsteem³⁾), ning aadli (nobiles, L. H.) mõju ja feodaalkord ei pääsnud Eestis mitte mõjule nii järsult kui ristiusu maadel, kus

1) W. Bauer, op. cit. lk. 210.

2) Leedulased pöördusid ristiusule küll hiljemalt, kuid nad asusid rannast kaugemal sisemaal; neil ei olnud nii elavat kokkupuutumist kristlastega.

3) Sellest pikemalt „Lembitu sisepolitikas“.

Rooma-katoliku usk feodaalkorra loomisel Euroopas üheks peateguriks oli¹⁾.

Säherdune demokraatlik kord Eestis vastas hästi rahva vabadusele, ta sobis aga vähe kapitalikoondusega, mis sel ajal Lääne mere mail kujunes katoliku kiriku organisatsiooni abil, kus ka sellele vastav feodaalne kord kiirelt arenes, eriti Saksamaal kõige järsemas kujus (Bauer, Dahlmann, op. cit.).

Lembitut sundis rahupolitikale ja lepingute pidamisele Eesti sisepolitika. Eestlased, mandri eestlased eriti, ei olnud mitte üksi vahekauplejad, nad ei elanud mitte üksi transiidist, nagu visbylased, Saksa kaupmehed Riias, venelased Novgorodis, või ka saarlased, vaid olid ise produktide valmistajad, millel hea hind oli tolleaegsel kaubaturul.

Põllupidamine oli nähtavasti õige arenenud võrreldes teiste maadega. Läti Hendrik, kes muidugi heast eestlaste juures meelsamini vaikib — satub otse vaimustusse Eesti külaelust kõneldes (15,7): „Erat autem tunc villa Carethen pulcherrima, et magna, et populosa, sicut omnes villae in Gerven et in tota Estonia fuerunt.“ (23,7): „Vironia, quae est terra fertilis et pulcherrima et camporum planitie spatiosa.“

Põllupidamine tasus end hästi ära, sest naaber Novgorodis oli selle poolest hoopis nõrk: vili oli Novgorodi turul otsitud kaup.²⁾ Ka Daanis ja Rootsi Norras oli viljasaak tolleaegsete alatiste kodusõdade läbi kannatanud.

Põllud ja põlluharimine pidid siis olema sel ajal Eestis võrdlemisi kõrgel järjel, mis eeldada lubab, et põllukultuur siin õige vana ja eestlased ka u a, püsivalt suurt rõhku põllupidamise peale on pannud.

Daanis oli alatiste kodusõdade tõttu põllutöö tol ajal nõrk.³⁾

Lembitu aegse põlluharimise küsimuse täielik lahendamise ei kuulu siia, kuid Liber Census Daniae, kus jutt eestlastelt haritud maast, näitab meile Eestis väga laialist põllukultuuri: „Kui adramaa arvu rippuvaks lugeda haritud põllust ja tööjõust, siis peame arvama, et rahva-arv tol

1) Daanis tekkis Valdemar I ajal (1157—1179) aadlivõim; kuna tolle ajani rahvas kuningat valis Daanis, valiti Valdemar I juba „härradelt“, kes olid sündinud rahva ja kuninga vahele kiriku ja sõjalisest organisatsioonist (ratsameestest — rüütlitest) (Dahlmann, op. cit.).

2) Riesenkampf, Der Deutsche Hof zur Novgorod.

3) Dahlmann, op. cit., lhk. 131: „Dänen... mit Jagd u. Fischerei, mit grosser Viehzucht u. dürrtigem Ackerbau.“

ajal mitte vähem, vaid suurem oli kui 16. aastasaja Vene sõdade järele.¹⁾

Põllupidamisega käsikäes käib ja käis Lembitu-ajalgi karjapidamine. Läti Hendrik²⁾ nimetab sõjasaagi hulgas, mis nad Eestist võitsid, ikka kariloomi (veised, lambad) ning hobuseid määratu palju („boves et oves innumera- biles“), kuna ta teiste rahvaste — Leedu, Läti, Semgalli karjast midagi ei kõnele.

Arenenud oli Liivis ja Eestis tol ajal mesilastepidamine. Läti Hendrik nimetab Kaupo rikkuste hulgas pea esimeses järjes ta rohkeid mesipuid. Kaubaks läks küll mesi ise, kuigi ta enam siseturul alkoholijookideks aeti ning siin ostjaid leidis. Välisturule läks peaaesjalikult — v a h a mesi- puust. Vaha oli keskajal katoliku kirikutes nii Rooma- kui ka Greeka-katoliku kirikutes väga laialt tarvitatud kaup ning andis Eestile ja Liivile rohket „välisvaluuti“.

Väga kasulik rahuaja kaup Eestis oli kala, mille tähtsus väga suur oli keskaja katoliku usu rahvaste keskel, kes tihti ja laialt paastutoitu tarvitasid, kus kala esimeses reas. Sel ajal suureks sissetuleku-allikaks ranna-eestlas- tele oli heeringate püük: heeringaid oli Lembitu ajal Eesti rannas väga rikkalikult; alles 1315.—1350. aastast peale kadus ta Lääne merest ja sai norralastele (holland- lastele) majanduslise jõukuse tähtsamaks toeks.

Käsitöö, mis Eestist välisturule pääsis ja seal hindamist leidis, oli kangatööstus, eriti tekkide kudumine. „V a i p a d“ Eestist olid nähtavasti kuulsad väljaspool, sest Läti Hendrik ei leia sellele produktile teist nimetust Ladina keeles ning tarvitab „vaipad“. Väga maiad olid sakslased nende vai- pade peale ja õnneliku sõjakäigu puhul Eestisse võtsid nad siit „vaipu“ kaasa, iseäranis hea meelega sõjasaagiks. Eestlased maksavad võlga ja teevad kingitusi vaipadega (L. H. 27, 4).

Kodust käsitööd, sisetööstust ja põlluharimist pidi Lembit iseäranis katsuma edendada 1206. aastast peale, kus kaubatee merel jälle nihkus daanlaste ja rootslaste kätte. Tööstuse edendamine sisemaal nõudis aga r a h u, mispärast Lembitu püüdis rahulepinguid sobitada ning neid pidada igal võimalikul juhtumisel. Sõda maksab raha ja sööb korjatud varasid ning takistab rahulist tööd. Seda võis näha Lembit naabusmail Rootsis, Norras ja Daaniski,

1) v. Brevern, Studien zur Gesch. Liv-, Esth. u. Kurlands, I B, 1858.

2) L. H. 15, 7; 18, 5; 20, 2; 23, 7.

kus alaliste kodusõdade tõttu talupoegade seisukord õige kiitsaks kujunes.¹⁾ Saak, ka eduka sõjakäigu puhul, ei ulatanud kaugele — ja rikkus rahvast. Sõjasaagist, sõjaseisukorrast elasid peajasjalikult Saksa rüütlid (ja osalt ka saarlased). — kuid nähtavalt mõjus see halvasti nende loomu peale.

Eetlased olid põllutöös kinni: põllutöö oli nende sise- ja välispolitika alaks; selles seisis nende jõud ja nende nõrkus.

Siiski, hoidis neid maamuld, millesse nad kiindunud oma töö ja muredega, kaitsis neid pikki aastasadasid. Mida ägedamalt vintsutas, vingus laastav politikamaru meie kodurannal, seda kramplikumalt hoiti maa ligi, omades maa karvagi jumes.²⁾ Aga see kaitsevärv päästis meid õnnelikult üle meie ajani, kuna liivlased-kurelased, surutuina rannamaile kaubitsemiseks, Slaavi ja Saksa hõimude pealerõhumisel kadusid.

J. Luiga.

Puudused uuemas eesti luules.

5

Stiil.³⁾

Kirjanduslik murrang, mis meil sündis 20-nda aastaja esimesel aastakümnel „Noor-Eesti“ liikumise nime ja tähe all, puudutas peajasjalikult vormilist, seega stiililist

1) Dahlmann, Gesch. Dänemarks.

2) Vaata selleks sissejuhatust mu väitekirja „Призра́ние душевнобольныхъ въ Прибалти́йскомъ краѣ“, 1904.

3) Esialgul oli kavatsus käsitleda stiili ja sisu ühtlasi, samas peatükis, seepärast et raske on mõlemi vahel kindlat pürjoont tõmmata. Õigupoolest on stiilgi teatavas mõttes osa sisust, esiteks seepärast, et mitmed stiili elemendid, nimelt epiteedid, võrdlused, pildid, on ju väikesed sisu detailid, teiseks seega, et stiil omalt poolt ka aitab luua ja moodustada seda üldist meeleolu, mis teos kogu oma sisuga peab avaldama.

Siiski praktilisil põhjusil — esituse selguse ja ülevaatuse pärast — leiti otstarbekohasemaks stiililist ja sisulist külge lahus hoida ja eraldi käsitleda. Esimese — stiili all — mõistan kõigepealt neid detaile: epiteete, võrdlusi, pilte ja kõiksugu muid n. n. poeetilisi ja retoorilisi ilustusi, ka sõnade valikut, teataval määral ka lause-ehitust, teiseks väljendatavate mõtete dispositiooni kitsamas ja laiemas mõttes (viimases kompositsiooni), millest suurel määral oleneb kirjateose arusaadavuse kraad ja laad, — üldse kõik need sõnalise väljenduse abinõud ja iseärasused, mida autor oma teoses tarvitab.

Sisulise külje alla jääks siis luuletuse sündmustik (niipalju kui seda luuletuses võib olla), temas avaldet suuremad mõtted, ta üldine idee, nii-ütelda ta teema, lõpuks see üldine meeleolu, vaim, vaimulaad ja iseloom, mis selles avaldub.

külge. Ja vormikultuse ning stiili peale rõhku panemist peetaksegi Noor-Eesti kõige iseloomustavamaks omaduseks ja teenuseks; „vanade“ poolt on koguni selle liialdust ette heidet.

Seda Noor-Eesti stiilikultuse traditsiooni ja reputatsiooni jatkas ka Siuru, mis ju osalt samust Noor-Eesti kirjanikest koos seisis. Hea arvamine, mis Noor-Eesti stiili võimeist ja teenuseist publikus valitses, on Siuru ja üldse uusima kirjanduse kohta veelgi suurenenud.

Vaatame järele, mil määral see on õige ja õigustet.

Kõigepealt, mille poolest läheb siis praeguse uue luule stiil vanema sugupõlve omast lahku?

Enne-nooreestilise ja Noor-Eesti stiili vahe oleneb publikute vahest, kelle poole kumbki pöördus. Esimese publik seisis koos peaaesjalikult küla haritlasist, kelle hariduslikule tasapinnale tuli kohaneda; teine võttis oma publikuks n. n. intelligenti, mida siis Eestis juba hakkas olema; pealegi olid Noor-Eesti kirjanikud ise ka suurema ja mitmekülgsema kirjandusliku haridusega kui eelmise ajajärgu omad läbistikku. Sellest ka arusaadav ja õigustet kalduvus Noor-Eesti kirjanikkudel peenemat, keerulisemat stiili kirjutada.

Seda loomulikku kalduvust edendasid veel toleaeagsed üldiselt valitsevad modernid kirjandusvoolud (dekadentism, sümbolism, impressionism), millega noored kirjanikud tutvusid ja mis suurt rõhku panid stiili ja üldse vormi peenusele.

Seetõttu sai sealpeale peene, raffineerit, aristokraatliku või koguni iseäralise stiili kirjutamine omaseks ja iseloomuliseks meie modernistlikele kirjanikele. Nimetan seda laadi stiili peenutsemiseks ja raffineeritsemiseks, või mõne juures lihtsalt stiilitsemiseks, sellega tähendades seda liig teadlikku ja sihtlikku tungi, ilusat stiili kirjutada stiili ilu pärast (mingisugune style pour style), kuna sisuline ja mõtteline külg tõesti nagu vähem tähtsaks jääb.

See uus peenem stiil avaldus kõigepealt oma leksiikaalses elemendis: hakati ohtrasti ja julgesti tarvitama rahvusvahelisi võõrsõnu, mille eest eelmise ajajärgu kirjanikud olid hoidunud.

Kuid kui võõrsõnade ülirohkeusega ka saavutati teatava peenuse mulje, siis tuleb peenutseva stiili abinõuna mõista mitte nii võõrsõnu kui niisuguseid üldse, s. o. seda paljast tõsiasja, et nad võõrad on, vaid nimelt teatavaid võõrsõnu, mille tähendusi ja mõisteid eriti peeneks peeti ja peetakse. See oli sellega ühenduses, et ka sisuliselt

taheti peen ja raffineerit olla. Niisugused eriti luulekeeles tarvitavad peened sõnad on näit. intiim, diskreet, kontuur, foon, poos, graatsiline, müstiline, ekstaas jne. Neid tarvitasid juba mõned vanemad Noor-Eesti luuletajad.

Siiski ei või ütelda, et nad sellega liiale või maneerlikuks oleksid läind. Liialdusse langemine pidi tulema epigoonide ja nooremate poolt. Esimene, kel luule alal see kalduvus silmatorkavamalt esineb, on R. Reimann. Temasse näib väljamaise moderni luulekirjanduse stiilipeenutsev külg avaldand otse nõiduvat, fastsineerivat mõju. Seetõttu ta püüab ise ka stiilipeenutseda — nähtus, mis ilmub kohe ta esikkogus „Lambi valgel“ (1914), — kõigepealt sageli tarvitades niisuguseid „peeni“ sõnu kui „ekstaas, shimäär, müstiline, maagiline, eksootiline“, peale selle eriti veel kõik-sugu võõrakeelseid riiete, kalliskivide, lillede nimetusi, nagu „siid, sammet, — smaraagd, opaal, ahaat, rubiin, safiir, topaas, pärlmutter, pärlid, alabaster, korall, — liiliad, jasmiiinid, moonid, anemoonid, mimoosid, tomaadid, moshused ja viiruk“. Ta luuletused otse sätendavad ja siravad neist.

Moodsa voolu eeskujul kultiveeriti ülipeeni ja raffineerit meeleolusid ja nende väljendamiseks arvati kõige kohasemaks ka peeni ja raffineerit asju ning mõisteid kujutavaid sõnu. Seepärast neidki Reimannil. Üks näitus:

Meeleolu I.

Need roosa videviku maagilised toonid,
kui vormid väsind nagu lõunaegne laine;
pärlmutrist purjed, veestik, unund lõhna paine —
eфеebillised triipuse illusioonid.

Kui sõrmil poetades su juuste siidi, naine
schimäärilik ja tume-sügav nagu õised moonid,
eksootilises unes langetanud kroonid, —
või muinasjutulik blondiline põhjamine!

Ja talveõise taeva sirav pärlimantel
jääroosides kapriislikutes akna taga
ja kellahelin kaugel teel nii hell ja vaga.

Nii tahaks viiruki õõ raske lõhna kandel
kui usklik põlvitada püha kuhu ette,
ses müstlises viirastuses kaotes pette.

Seesuguste „peente“ sõnade tarvitamine oli alguses väga veetlev. See oli uus. Sellega tunti väga peen ja esteetiline ja raffineerit olevat.

Kuid peenutsevate meeleolude peenutseva stiiliga väljendamiseks ei tarviteta mitte üksi peeni sõnu, vaid ka

võimalikult peeni, otsit ja raffineerit võrdlusi. Nii teeb ka Reimann, kes oma kogus „Lambi valgel“ on kirjutanud (lk. 91):

Kuu roosa marmorkilp ju metsast üles käinud.

Või (9 lk.):

Linn tukkus veretavas toonis
kui muinasjutt poolpeidus videviku siidis.

Veel muid näitusi: „Kui mungakuued varjud vaovad kurvis joonis“ (lk. 9); — Lõi helisema ööpikute öine ood (lk. 90); — Ringmänge valgerindsed pilved kõrgel loovad (lk. 84); — Aknal puhkeb jääne lillevaas (lk. 19); — Sa käe kui roosi minu juuste sisse peitsid. —

Mõni neist võrdlustest on, peab ütleva, õige ilus ja suggestiivne.

Pärast, oma järgmises kogus („Vaikus“, a. 1917) on Reimann. ses võrdlustega peenutsemises veel kaugemalle läind¹⁾.

Siuru luuletajaist on eriti Under see, kes selle stiilipeenutsemise ja raffineeritsemise omaks on võtnud. Ta on ses veel kaugemalle läind kui Reimann. Temas eriti on see päris isesuguseks maaniaks degenereerund. Kõigepealt temagi armastab tarvitada teatavaid ilusa- ja peenemõistelisi sõnu, nagu „siid, sammel, musliin, loor, — kuld, hõbe, purpur, lilla, roosa, violett, akvamariin, opaalisina, huulte purpurine moon, suudluste rubiin, kuu helkide safiir, taeva kristall“ jne., kuid need ei torka tal siiski nii silma kui Reimannil. Ta peenutsemise pearaskus seisab mujal.

Stiililiselt peen ja raffineerit olla tähendab ju enne kõike peeni ja raffineerit võrdlusi tarvitada. Under teeb seda, ja, nagu tundub, teeb seda koguni teatava püüdmi-sega. Otsit-peenist võrdlusist kubiseb ta esimene luuletus-kogu „Sonetid“ niihästi erootiliste meeleolude ja stseenide kui looduse piltide ja meeleolude kujudes.

Mõningaid näitusi:

Kus punast tülli laotand akendelle
Ning purpurätiku mu õlgadelle
Päev loojaminev — —

Sonetid lk. 12.

Ja kressid rohu niiskenevas vaos
Kui leegid roomlevad mul üle kingi.

Sonetid lk. 12.

1) Näit.: ja kauguste sinfoonla kui õndsus langes (lk. 37). — Kuu hõbemuusika õel sulas sinivõlvil (lk. 51). — Brongspäike merde vaju, raskes purpurtoogas (lk. 57) jne.

Kui nagu liblik hõljub naeratus
Sul ümber huuli purpurise mooni.

Sonetid lk. 57.

Ju oma roosa ampli süütab kuu.

Sonetid lk. 27.

Kuu hõbe gondel pilvi laines hukub.

Sonetid lk. 37.

(iris: . .) Koorvalgena kuu helkide safiiris.

Sonetid lk. 58.

Eks ole need võrdlused, mis väga Reimanni omi meele tuletavad? Enam underlikud aga on näit. järgmised:

Kui unelm ilusaim siis ilmub kuu:
Õrn, have hõbelooritud printsess,
Ja nukra lillivalget igatsust
Tal halendavalt naerateleb suu,
Kui tähte-paashi näeb, kes unistes
Tal suudleb linikute palistust.

Sonetid lk. 40.

Meie kirjanduslik publik leiab need võrdlused muidugi väga ilusad, otse suurepärased olevat, nende ridade kirjutaja meelest ei ole nad stiililiselt siiski mitte kõige paremad: nad on kas liig-ilusad-olla-tahtvad: on tunda, et on tahet väga peenesti ja ilusasti ütelda, ent „man merkt die Absicht und wird verstimmt“, — või nad on liialdet ja otsit (ühtlasi ikka ka ilusad olla tahtes). Sest kas tõesti loojamineva päikese punav helk akendel ja õlgadel just punast tülli meele tuletab ja samuti kas kressid tõepoolest nii väga roomavana leekidena paistavad? Niisugused kistud ja liialdet võrdlused ei nõiu pilte küllalt hästi esile, vaid pigem tumestavad ja segavad neid. Samuti ei oleks hea ka loodusenähtusi ülearu personifitseerida, nagu kuud ja tähte vastavalt printsessi ja paažiga.

Veel mõned sarnased liialdet või otsit võrdlused:

Ja roosaid heebeid heidab aia teile,
kui punast viina üle käte melle.

Sonetid lk. 36.

Mu hõlmad, nagu hälbivad linnu tiivad:

Samas lk. 39.

On tundmus, et siin on tahet võrdluse abil asja ja ta muljet rohkem üles puhuda kui see tõepoolest on. Selle vastu tunduvad ehtsemaina ja enam tõele vastavaina ja seetõttu ka enam esilemanavaina need võrdlused, mis ta tarvitab oma erootiliste elamuste kujutustes, näit.:

See kleit on ikka tõusnud sulle pähe.

Sonetid lk. 44.

Pea pitsilumest libises ka selg —

Samas lk. 91.

Mind rüübata...

su... ihu nälgib

Samas lk. 44.

See peenutsevate ja otsit võrdluste tegemine läheb veel suuremaks luuletajanna järgmises kogus „Sinine puri“. Kohe selle esimene luuletus „Hommik“, kus poetess oma ülestõusmist kirjeldab, ei ole muud kui võrdluste rida, üks otsitum ja peenutsevam kui teine:

Igal hommikul uuesti sünnin ma
Roosana linade valevast vahust:
Üksikud nired blondjuuste kahust
Voolavad kollase viinana
Üle mu oime pärlvalge kausi.
Taas olen rõõsk, olen soe ja intiim!
Liuglevad süngist mu hingest et jalad,
Mis nagu sulatet kuuhöbest valat;
Niristab üle mind rilette piim.

Siin ja üldse ses kogus on Under nagu mingisuguse atavismi tõttu tagasi langend peaaegu sellesse ülespuhut ja otsit peenutsevasse stiililaadi, mis 17-nda aastasaja esimesel poolel grasseeris Itaalias marinisimi nime all ja mis umbes samal ajal Inglismaal esines eufuismina, Hispaanias gongorismina, Prantsusmaal pretsiositeedina (mida pärast Molière naeruvääristas oma kuulsas „Les précieuses ridicules“). Samal aastasajal ulatas see vool ka Saksamaale, kus selle tähtsam edustaja oli Hoffmannswaldau¹⁾.

1) Ühena näitena sellest luulestiilist antagu allolev Hoffmannswaldau (1618—1679) sonett:

Allegorisch Sonett.

Amanda liebstes kind, du brustlatz kalter hertzen,
Der liebe feuerzeug, goldschachtel edler zier,
Der seuffzer blasebalg, des traurens lösch-papier,
Sandbüchse meiner pein, und baumöhl meiner schmerzen,
Du speise meiner lust, du flamme meiner kertzen.

Des mundes alicant, der augen lust-revier,
Der complimenten sitz, du meisterin zu schertzen,
Der tugend quodlibet, calender meiner zeit,
Du andachts-fackelchen, du quell der fröhligkeit,
Du tieffer abgrund, du voll tausend guter morgen,
Der zungen honigsefm, des herzens marzipan,
Und wie man sonsten dich, du liebes kind, beschreiben kan:
Lichtputze meiner noth und flederwisch der sorgen.

Ja seda imeteldi tol ajal peenena luulena! Ja üks osuta see teatavat sugulust meieaegse peenutseva stiililaadiga, muidugi arvesse võttes kolme aastasaja vahekauguse läbi arusaadavalt kujunenud maitse- ja meeolelu-vahed. Igatahes maitsekalduvus ja selle põhjus, nimelt peenutsemise tung, on mõlemail üks.

Samas Underi kogus („Sinine puri“) leidub palju muid „pretsiööse“ võrdlusi, peaaegu igas luuletuses. Mõningaid näiteid :

Tuul hüpleb ees meie nobedaid põlvi,
Vikerdi ümber meil lööb serpentine ;

lk. 12.

Ühe lapse sammetsammud kärmed
Suudlesklevad teises toas parketti,

lk. 60.

Raamatuteriivi või kapi kirjelduses :

Näen veel reatet raamatute mosaiiki
Tukkumas kuj suletud fontääni ..

lk. 60.

Seinkellast :

Tuiskab läbi tundetiinikute kihutes
Sekundite tolmu väsimata kell,

lk. 61.

Süütan amplii punakobara, mis valgustiin :
Juba tilgub videviku ahnitsevva kurku
Sooja helenduse hõõgav viin.

lk. 62.

Ühes kevadise lumesulamise kirjelduses :

Ent hullununa sööstvad teised nired,
Ja kõikjalt läbi löikvad nende noad,
Et haavadena helendavad viired,
End lume närtsind rinde tumber kerivad kui boad

lk. 66.

Luht vete sisalikest, ussest kattus :

lk. 67.

Kuigi need võrdlused on liig otsit, üleskruvit, võib neid ometigi mõista, neis on ikka veel teatav loogika, kuid mis ütelda järgmistest :

Lehti kobaralsse vajutab kuu
himura vabarnapunase suu.

lk. 14.

Või veel parem :

Taevas on tähtede vihmast üleni märg.

lk. 14.

Need „võrdlused“ ei nõiu meie ettekujutuse ette enam ühtki pilti, selleks on nad liig kauged, kistud, ebaloomilised, ebaloomulikud. Sest kas kuu kuidagi tuletab meele kedagi punahuulist olendit, kes „himuralt“ tahab kuhugi oma huuled suruda? Kas tähtitaevas teeb kuidagi märguse mulje? Need ei ole „pretsiöösid“ võrdlused ka mitte enam. Need on vaid imelikud, kuriooslikud mõistete ühtumid, millega tahetakse enne kõike iseäraline olla. Ja siin ilmub Underi stiili arengus uus faas: iesäraliste, kuri-

ooslikkude võrdluste tagaajamine. Ja seejuures, mis asja veel hullemaks teeb, need võrdlused ei esine harvakalt, vaid tihedasti, autor kuhjab neid, ajab neid üksteise otsa. Üldse see on kui mingi haiglane kalduvus võrdlusteks, mingi võrdluste mania — mania comparationis paradoxae et accumulativae, võiks talle arstiteaduslikuks nimeks panna. See möllas juba küllalt ähvardavalt „Sinises purjes“, kuid Underi järgmises kogus „Verivalla“ paisub see päris pööraseks võrdlemise maruks. Tsiteeritagu sealt mõned iseloomulisemad:

Taevas on verine tähist ja siniseks näpistet kuust,
Hinged on pigistet hoonete lahha, mis kivist ja puust.
lk. 10.

On lüngakille pilvi tuhkjad roovid,
Kust äkki sähvab noorkuu haljas nuga.
lk. 32.

Kõik aknad heledad kui värsked haavad,
Kust pritsib valgusverd. —
lk. 33.

Mu süda tõukab: Liigu! Heidab hoone tupest
Meid lendu noolena. Ning vabanuna sööstumas
Mu valge tiibepaar ju tänavate valgusvahutavast koskest alla
All lume tähtekargeid laotavaid käsi.
lk. 67.

Nad paluvad: Sa valus vääna meie tähtlikmeid, heida
Veealusesse murepaati, õhku rõõmu-aeroplaniilt pilli.
lk. 69.

Eks lange seinte klambrid minestades
lk. 71.

Ja tähti kisa kostub;
lk. 67.

Vahest küll kõige parema ja hiilgavama näituse sellest iseäratsevate võrdluste kuhjamisest Underil pakub ta luuletus „Jalutusel“, mis ilmud „Ilos“ X. Pikkuse pärast (14 stroofi) ei sobi teda siin tsiteerida. Igatahes on omast kohast teatav jõuproov 14 pikka stroofi ebatavalisi võrdlusi kirjutada.

Muidugi on niisuguste iseäratsevate võrdlustegi väljamõtlemises oma teenus: igaüks ei saaks seda. Kuid kõrgema ja üldisema luuleväärtuse seisukohalt hinnatuna ei ole nad siiski heakskiidetavad: nad on koguni enam kahjuks kui kasuks. Esiteks on nad oma paradoksaalsuse tõttu iseeneses vähe otstarbekohased ja evokatoorsed, s. o. nad ei mana pilti esile, nad pigemini tumestavad seda, sest oma disparaatsuse, paradoksaalsuse ja kaugusega viivad nad ettekujutuse asjast enam kõrvale kui lähemale. Mis nad teha võivad ja teevadki, on lugeja üllatamine ja hämmastamine. Ja see ongi nende peateenus ja väärtus.

See eessiht on nendega vist autorilgi peaasjalikult olnud. Jah, imestama panna ja oma jagu nalja teha niisugused võrdlused muidugi võivad teataval määral. Tõsist luuleilu ja meeolelu nad aga ei anna. Kuid isegi imestamisevõime nürineb, kui talle liig palju pakutakse. Kõigest viimati blaseerub; kõige üllatavamaist, kõige võimatumamaist ja väärdumaist võrdlusist lähed viimaks ükskõiksena mööda. Sest kaua sa neid ikka jõuad imestada?

Seda pahem, kui niisuguste võrdluste sisemise laadi juure tuleb neil nende kuhjumine. Võrdluste liig tihe üksteisele järgnemine ei ole üldse hea. Nad hävitavad vastastikku üksteise mõju ja mõjuvad segavalt, isegi kui nad kõik head võrdlused oleksid. Underil aga on need peaaegu alati kas pretsiöösid või paradoksaalsed. Sa ei ole jõudnud ühest üllatavast võrdlusest toibudagi, kui sulle kohe teine veel üllatavam vastu astub ja selle järele jalamaid kolmas. Niisugusel korral ei saa sisu ja selle mõttekäiku suuremat tähele pannagi, vaid kogu tähelepanu läheb võrdlustele. Tekib tundmus ja kahtlus, et kas autorillegi pole üksikud võrdlused tähtsamad kui luuletuse üldine sisu.

Kuigi Under vahest omalt loomult on kalduv võrdlustesse ja teatavasse pretsiositeeti, siis see võrdlemise maania, see furor comparatorius ta teravamal, tageda-loomulisemal (või pahavimmasemal) kujul, mida Underi hilisemais luuletusis peadvangutaval hämmastusel imeteleme, näib tal siiski mitte nii kaasasündind ja endast-arendend omadus olevat, vaid on kahtlemata akvireerit laadi, nimelt Saksa ekspressionistide maneeeri matkimine (järeletegemine), kelledega Under viimaseil aastail on tutvund ja kelle mõju all ta nii vormiliselt kui ideeliselt oma viimase kogu („Verivalla“) on kirjutanud. Kultuuriliselt madalamal seisvail rahvail on nimelt see needus, et nad paratamata peavad ikka kõike järele tegema, mis kõrgemal seisvad ees teevad, kuigi järeletehtav nähtus iseenesest rumalus ja narrus oleks. Et saksa ekspressionism niisugusena, nagu ta tegelikult omis teoseis esineb, halb on ja ainult kahjulikku, halba mõju võib avaldada, seda küsimust tuleb meil sisulise külje käsitluses veel kord puudutada.

Niisuguste üleskrüvit, otsit ja paradoksaalsete võrdlustega täistuubit luuletused mõjuvad piinavalt, kassiahastulikult koguni kunstteose mõttes. Päris tungi tunnend siis sellest lämbest atmosfäärast põgeneda mõne vanema luuletaja jahedamasse ja puhtamasse õhku.

Underi eeskuju olgu kõigile hoiatuseks. Ärge taotelge üleliia peeni ja iseäralisi võrdlusi. Üldse ärge ajage võrdlusi võrdluste pärast taga, et nendega hiilgada ja iseäraline olla. Olge koguni tagasihoidlikud ja mõõdukad võrdlustes. Seda enam mõjuvad siis need, mida te tarbekorral tarvitate. Sagedasti on harilik, otsekohene, lihtne ütlusviis kõige parem ja tõhusam, näit. „kuu paistis“, või „kuu kumas“, eriti kui kogu eelkäiva esitusega on niisugune meeoleolu antud ja elevus loodud, mille tagaseinal siis lihtnegi lause kohase mõjuvuse omandab. Nii on Horatius lihtsasti võind ütelda kuuvalgest ööst:

Nox erat et caelo lucebat luna sereno.

ja see tundub ometi ilusana ja esilemanavana.

Üldse olge kokkuhoidlikud kõiksugu efektide tarvitamisega, seda suuremaid võite siis tarbekorral saavutada. Peaasi aga on meeolelude ja mõtete eneste peenus, intensiivsus ja differentseerumus. Seda kultiveeritagu. On mõtted, meeolelud, intuitsioonid ilusad ja kui mingit asja tõesti osatakse uuest küljest tähele panna või teda uues valguses näha, siis leitakse üsna iseenesest selleks uued ja värsked väljendusviisid ja võrdlused.

*

Stiililist peenutsemist leidub muudegi meie modernistlikkude luuletajate poeesides, kuigi mitte nii silmatorkaval kujul. Peenutsevaid (pretsioose) ja iseäratsevaid võrdlusi tuleb neis küll ette, aga harvemini. Underiga võrreldes on nad nendega kiiduväärt tagasihoidlikud. Et võrdlustega peenutsemist siiski esineb, sellest järgmised näitused:

Ootamata tõugatakse kuupaat taeva randadelle.

Visnapuu, Kõoorvik lk. 19.

Sa valasid mind üle külme silmi lättega.

Visnapuu, Jum. Ene I lk. 63.

Taevas tähti lennust kumises.

Visnapuu, Amores lk. 40.

Tähetatud vaagnal taevas kannab kildu kuud.

Semper, Jäljed liival lk. 32.

Kuldpallest-päikseist, mustas krepis, hõberooset-kuist

Semper, Jäljed liival lk. 35.

portselaanist tassideks nad (s. o. rinnad) kummund, kõrgund just kui loodud minu peode alustassi.

Semper, Jäljed liival lk. 9.

Seda on ka Semperi muusikalised võrdlused

valulõiked

südameist capricciosod peletanud.

Vetelöögi laineringiks seletanud

kuuleb allegretto sekka löönud harii

kuivakeelse nukra cis-moll melodliga.

Jäljed liival lk. 15.

Pea kohal tähekonfettide maal,

Alle, Carmina barbata lk. 45.

Enam on nad oma võrdlustes siiski kalduvad puhtkuriooslikkuse ja iseäratsemise poole. Ses suhtes pakutagu näitena järgmised öied:

Automobiilid maanteede igavust sõovad,

Semper, Pierrot lk. 48.

kui koerte karjad saagile juhtunud,

huluvad hullund tuuled telefoni traatidel.

Semper, Pierrot lk. 61.

läeb nagu vana naise nägu taevas kortsu,

Barbarus, Fat. lk. 25.

Kuu hiilib läbi pilve nagu tapja,

kui timuk ronib linna, astub maija,

kus magajad kui kooljad vajund unne.

Barbarus, Katastroofid lk. 50.

ja ajus tekivad sadistlised chef-d'oeuvre'id.

samas lk. 21.

Kolt veristub ... täis loodang hirmsaid nuge, —

samas lk. 11.

Hiinalaternakollase kuu

pargi raagus puu

hämblilkuna ümber attand.

Alle, Carm. barb. lk. 72.

Ju seinkell taob koriseden kolmat kildu

öö mustast tunnipakust.

samas lk. 83.

Üle linna

noorkuu verine granaadi kild.

samas lk. 91.

Mõned neist ei ole sugugi halvad, eriti veel järgmised:

kun põletan oma südame liigliha

eneseroonia põrgukiviga.

Alle, Carm. barb. lk. 55.

Või:

kui lha vikatid meis patuloogu niitsid ...

Barbarus, Inimene ja siinks lk. 15.

See võrdlus on meeldind Barbarusele eneselle nii väga, et ta seda teises kohas natuke teiste sõnadega kordab:

Las himuvikatid meis niita patuloogu,

samas lk. 53.

Üldse on nende paremad võrdlused enamasti need, mis taotlevad enam veidrutmise, pilke või jälestamise effekte või millega inetust kujutetakse.

armastuse läigest kohvist täiskuu koorega
Semper, Jäljed liival lk. 59.

purskab su verejuga
ideaalide kapp

samas lk. 70.

Nagu tursund rindadega imetajad naised
ulatad tornide, kuplite paised
kõigile vastu omad mahlased udarad,
kirikute sarved ja majade külbarad ;
Barbarus, Inimene ja sfinks lk. 43.

Läab päike veretaden looja
kui härja süda, kärbseseen!

Alle, Carm. barb. lk. 65.

Potisiinisen kui sifiliitikeri pääluu
minu üle,
linna üle
ujub muhkline ja kollapaisten kuu.

samas lk. 79.

kui ju kahvatuvad tähed
siravad kui taevaisa püksinööbid.

samas lk. 80.

Häid, iludust kujutavaid võrdlusi aga leiab nende luules palju vähem, sest et see on raskem.

Üldse aga niisugused üksikud paremad võrdlused ongi õigupoolest kõige positiivselt väärtuslikum element nende luules. Need on paiguti rohkem väärt kui luuletused ise, mis neid sisaldavad. Veel enam: vahel luuletused ise otse vähendavad võrdluste mõju, andes neile ebakohase ja tühise ümbruse. Üksikult võib neid võrdlusi seepärast vahel paremini maitsta.

Mis võrdluse ja üldse stiili mõju ka võib rikkuda, on vahel lihtne liialdus. Seda pähet nägime juba Underil. Niisugusel korral on tunne, et võrdluse või sõnaga liialdetakse asja, puhutakse ta tarbetumalt üles, ilma et luuletaja isegi seda subjektiivselt nii tunneks ja seda nii suurelt võtaks. See aga tekitab tehtuse, sõnadetegemise, vigurdamise mulje; tunned, et see on ainult niisama, stiili pärast:

Nüüd surm, nüüd haud, nüüd õine õud
su armastus. Visnapuu, Amores lk. 44.

Must lodi sillaräga taha
jäänd nagu võigas saatuse maha.
Reimann, Valkus lk. 33.

Kahtlen, kas lodja nägemine Reimannisse tõsiselt ja tõesti niisuguse võikasaatuse idee sisendas. Literatuurt

Stiililine liialdus on ka see Suitsi (Ohvrisuits lk. 44):

Kesk suudluste äikese-sadusid,
kesk ihaldusel hämarduvaid padusid,
need pilgud, need pilgud kadusid
kui vangistatud valgud tuulispääs sähvates.

Ja samuti Barbarusel: „suudluste vihm“ (Inim. ja sfinks lk. 51). Kujutelge nii tihedat suudlemist, et see tekitaks vihma mulje! See oleks midagi naljakat. Ja kui ongi tegemist kirklik-sageda suudlemisega, siis tundub vihma võrdlus ikkagi ebakohasena, peaaegu nagu piinlik-koomilisena.

Tagasi tulles stiilipeenutsemise küsimusele, vaja tähendada, et nende juures see peenutsemine ilmub peaaesjalikult teatavate „peente“ sõnade tarvitamises, nagu seda Reimanni puhul nägime. Need on kõige pealt teatavad võõrsõnad nagu intiim, müstiline, eleegiline, graatsiline, rütmiline, rütm, — shimäär (Reimann, Barbarus), miraash (Visnapuu, Barbarus), peisaash (Barbarus), koshmaar (Visnapuu; Reimann), ekstaas (Visnapuu, Barbarus ja muud), piruett (Barbarus), konfetti (Visnapuu, Alle)¹⁾, requiem (Reimann), sinfoonia (Reimann), ood (Reimann, Semper)¹⁾, poos (Barbarus, Reimann), kontuurid (Barbarus), miks-tuurid (Barbarus), nümf (Semper, Visnapuu, Barbarus, Reimann) jne. Eriti armas ja üldine näib kõigile olevat sõna foon: purpurpunav õhtu kuldne foon (Visnapuu, Amores lk. 31); kuldrohelistel foonil (Barbarus, Fata-Morgana lk. 33); eriti Reimannil: linn tukub veretavas foonis (Reimann, Lambi valgel lk. 9); igav kaugusfoon (Reimann, Vaikus lk. 20); üksinduse foonis (samas lk. 34).

Iseäranis tahetakse värvide kujutamises peen ja raffineerit ja modern olla; seepärast nähakse igal pool lillat ja violetti — modernid värvid, mida ka modernistlik maalikunst armastab tarvitada ja kuritarvitada (meil Mägi): Linn lillalt kaugel helgib kullavihma hoos (Reimann,

1) Huvitav konstateerida samade võrdlussõnade esinemist eri luuletajail:

Visnapuu: Kui värvilist konfetti lehti maha pildus tuul.
(Käoorvik lk. 23)

Alle: Pää kohal tähekonfettide maal,
(Carm. barb. lk. 45)

Reimann: Lõi helisema ööpikute õine ood.
(Lambi valgel lk. 90)

Semper: Teineteise võidu õhtu oodi siristavad tirtsud
(Jäljed liival lk. 42)

Lambi valgel lk. 84); lillakas hämarasse videvikku (Barbarus, Fat. lk. 21); lillatab maa (Visnapuu, Jumalaga, Ene! lk. 10); Kuuskede ladvad on lillalt käbistund (Semper, Jäljed liival lk. 17); Öitsevad öö violetist mullast minu käte valged väaned (Under, Sinine puri lk. 16); kui lõhnavoog tõuseb su hääle, mähib violetina sammestina (samal lk. 36); Meid ühte mähib vari violett (Suits, Ohvrisuits lk. 152). Underil on peale selle veel palju roosat ja Visnapuul karmini.

Muude värvide ja üldse väliste omaduste kujutamiseks tarvitatakse harilikult kalliste asjade — riiete, kivide ja metallide nimetusi: kristall, smaragd, topaas, opaal, ahaat, jaspis, rubiin, safiir, porfüür, akvamariin, — kuld, hõbe, vask, brongs, — korall, pärl, elfenbein, pärlmutter, merivaha, portselaan, — atlas, siid, sammet, tüll, vaip, loor, musliin: safiirsilmad (Reimann); ahaatisilmad (Reimann); korallihuuled (Reimann); opaalitaevas (Under); (tähtede) rubiini silmad (Visnapuu); taeva jaspisest telgedelle (Visnapuu); vahel akvamariinse metsade seinad (Visnapuu); Kui sinine on suvetaeva akvamariin (Under) (üldse näib eriti akvamariin meie modernistidelle meeldivat, seda olen märganud ka proosas); jõe portselaan (Visnapuu) jne. jne.

Kuld kallis ja suurtsugu asi, mille nimetust meie poeedid kõige sagedamini tarvitavad, on kuld. Igal pool nähakse kulda, see tuleb igal juhul meele, sellega võrreldakse peaaegu iga hea asja: päikse kuld — päikse kullavihm — siidjuukseis sulav kuld — läikiva veini kuld — kullavahus veed — lehtede kuld, kuldleinas kased, kuld-pisarates metsad jne. Ikka kuld, kuld ja kuld! Luuletajaid nimepidi tsiteerida oleks siin tarbetu.

Kulla kõrval liig sageli tarvitet on ka purpur: purpurisel foonil — purpurõhtu — purpurpehme — purpurpunav jne. Pehmest järele väljendatakse üleliia sageli siidi, sammeti, tülli ja musliiniga: videviku siidis, hääle sammet jne.

Kirjelduste eelistet sõnaks on saand kangas: pilvede kangad — hämariku kangad — purjekangad — varjude kangad — helevuste siidkangad. Selle ja selle taoliste sõnadega ühenduses on siis enamasti ka verb rulluma: Kui sammet koetis rullus valla õhtu (Visnapuu, Amores lk. 27); Ju rullub lahti pimeduse tülle (Semper, Jäljed liival lk. 11).

Ka mõningate lillede nimetusi tarvitatakse üleliia oht-rasti, nimelt: nelk, jasmiin, aster, anemoon, krü-

santee, mimoos. Need näivad meie modernistlikus luules mingisuguseiks moodlilledeks saand. Seejuures aga pandagu tähele, et kõik need on võõrakeeliste nimedega ja enamasti ühtlasi ka kultuur- või aedlilled, seega peened. Peenutsemine! Visnapuul esinevad taimedest sagedaina ka sirel, loidap ja visnapuu (viimane muidugi see-pärast, et see ta nimega homonüüm).

Selle puhul tähendetagu, et Visnapuu peenutsemine lillede nimetustega, eriti sireliga, on tulnud Severjaanini mõjust, nagu juba Kivikas seda õigesti on konstateerind (Päevaleht a. 1921, nr. 162).

Peale vormide ja värvide on meie modernistlikud luuletajad ka lõhnadest väga huvitet, häist lõhnust muidugi, sest hea, peen lõhn on midagi poetilist. Modernistlik kirjandusvool tõstis lõhnad kõrgelle kohale. Järel-likult nende kujutamise, õigupoolest lihtsa mainimisega saab jälle modernitseda ja peenutseda. Seepärast lasevad meie poeedid oma poeesides lõhnadel väga palju figuree-rida, mistõttu seal sõnad lõhn, lõhnama ja veel peenem (sest et võõrakeelne) aroom tihedasti esinevad. Kõik neil lõhnab, kõik kohad on lõhna ja aroomi täis. Ja need lõhnad ja aroomid on enamasti ikka joobnustavad. Sest ka joobnustav, joovastama, joovastus, joobumus on sõnad, millest nende poeesid kubisevad. Kõik on joovastav, igal juhusel tuntakse joobumust.

Joovastav otsekoheses mõttes on viin. Sellepärast on viin sõna, mida jällegi väga sagedasti tuleb tarvitada, et seda joobumust kujutada. See on tõepoolest sõna, mis peale kulla näib mõnede modernistide poeesides kõige sagedamini esinevat. Nii on näit. Barbarusel: Kui voolab päikse viina soontest sisse-välja (Fat. lk. 19); Ta ihar naeratus, kui hõbeselge viin (samas lk. 17); valades verre rooside viina (samas lk. 66); hinge viin (Inim. ja sfinks lk. 38); su naeratusviin (samas lk. 32); valad mu vere jookisid, viine joobunud heinamaast (samas lk. 64); sa viina uimastavat vala, nõrgu ihast (samas lk. 74); veel õitseb veres viin (Katastroofid lk. 43). Ja viina pole üksi Barbarusel, vaid ka teistel küllalt.

Nähtavasti peetakse viina, joobumust ja kirge (ka viimane sõna — kirk — esineb väga sagedasti) asjuks, mida luuletusis peab palju olema.

Lõppeks mainitagu veel sõna „leil“, mida ka on palju tarvitet. Huvitav on, et see ühenduses „päikese-leil“ esineb kahel, koguni kolmel luuletajal, mislabi see saab eriti tüütavaks:

Suitsil: ja lõhnad raskeks keetnud päikse leil.
(Tuulemaa lk. 77).

Visnapuule on see vist sealt alateadlikult meele jäänd
ja ta reprodutseerib selle:

All päikse leili närbus niidet hein.
(Amores lk. 20).

Ja isegi Semperil:

Keskpäeva leil kõik ühte umbse õilme krooni suljub
(Pierrot lk. 26).

Kõik need ilusad sõnad aga, nii omad kui võõrad, ei avalda siiski mitte head mõju. Nad sageli enam kahjustavad stiili kui seda tõstavad, seega kahjustades ka sisulist külge. Mispärast? Seepärast esiteks, et nende tarvitamine ei ole küllalt ehtne ja loomulik. Nad tunduvad enam maneerina, „literatuurina“, ja pealegi mõjuvad otsitult ja pretensioosilt. Nii eriti kõiksugu kalliskividega ja muude kalliste ja eksootiliste asjadega võrdlemine. Mis on õigupoolest võrdluste ja epiteetide otstarve? Eks asja selgitamine või elavam esilekutsumine ettekujutuse silma ette. Loomulikult siis võrdlusteks valitakse asju, mis tuttavad on, tuttavamad võimalikult kui need, mida võrreldakse. Ent meie poeedid võrdlevad taeva ja looduse värve ja neiu keha iludusi ühtelugu kõiksugu kalliste kividega: smaraagdiga, opaaliga, topaasiga, ahaadiga, jaspisega, porfüüriaga, koralliga jne. Järelikult tuleb oletada, et neile need kivid on väga tuttavad ja igapäevased asjad, sest muidu ei tuleks need neile samasuguste värvide nägemisel mitte nii kergesti meele. Kahtlen ses natuke. Kus on meie inimesil tõesti nii sagedasti ja nii palju niisuguseid kallidusi näha, et need neile kohe meele tulevad, niipea kui nad värvilt midagi sarnast silmavad? Ja kus nähakse meil marmorkujusidki nii palju? Seepärast on selge, et siin on tegemist vaid teatava stiililise maneeeri ja traditsiooniga. Omal ajal võisid mõned väljamaa luuletajad neid kalleid kive tõsiselt tarvitada võrdlusteks, sest et nad neid tõesti hästi ja koduselt tundsid. Teised, kes neid kive sugugi mitte nii ei tunnud, lugesid seda ja leidsid selle väga peene olevat ja hakkasid neid võrdlusi järele kordama. Pealegi pandi seega lugeja arvama, et võrdleja kirjanik ise neid kallidusi hästi tunneb ja seega on rikas ja peenesti harit inimene, kes liigub rikkas ja luksuskultuurilises seltskonnas. Järelikult on nende asjade tarvitamine võrdlusteks kas shablooniliste ütluste epigooniline kordamine või — edvistamine. Ja niisugused

shabloonilised võrdlused ja epiteetid ei mõjugi enam kui päris võrdlused. Nad on niisuguseil korral pigemini kui harilikud sõnad, sest nende juures mõeldakse vaevalt veel asjade eneste peale. Tuleb meele Mark Twain'i nali, kes kuskil umbes nii on kirjutand: „See mõjus kui balsam mu hingesse“, ja lisab siis klambrites: „ma ei tea küll, mis balsam on, aga ma arvan, et see on see sõna, mida niisugusel puhul tarvitatakse“. Nii võiks ka mõnigi meie modern poet oma „rubiinihuultele“ lisada: „ma tunnen rubiini küll vähe, aga arvan, et see on vist sõna, mida noore neiu huulte kohta tuleb tarvitada“.

Ja mitte üksi kalliskivilised, vaid ka muud ülemal- loeteld võrdlussõnad on nende enestegi tarvituses liig ära kulund, otse vänge-labaseks ja nigelaks kulund. Ja see-juures veel nende sõnade pretensioosne kõrvalmaik. Ma ei või seepärast meie luules ilma ärritusetundeta enam näha niisuguseid ühtumeid kui „purpursel foonil — lilla maastik — violetid varjud — metsa või taeva akvama- riin — suudluste rubiin — müstiline õhtu — joobumuse ekstaasis — joobnustavad aroomid — graatsilised poosid — päikese leil — kirgede leil — kirgede viin — õhu siidised loorid — pilvede siidpehmed kangad rulluvad“ jne. jne. Tahaks neile hüüda: Jätke need foonid, rubiinid, poosid ja rulluvad kangad ja leilid ometi ükskord natukeseks ajaks rahule! Jätke rahule ka viin! Kas te tõesti midagi muud ei leia? Need on meid surmani tüüdand! Jätke üldse võõrsõnadega peenutsemine luules.

Jah, tõsiselt, nende sõnadega tuleb siitpeale väga ettevaatlik ja tagasihoidlik olla. Ma ei ütle mitte hoopis bojkoteerida. See oleks teine äärmus. Seda soovitaksid iuturistid. Vaid tarvitetagu neid tõsiselt tarvilisel korral, seal kus nad sisu ja stiili nõudeist tõesti paratamata välja kasvavad ja kus nad mitte ei tundu maneerlikena või pretensioosena või peenutsevaina. Muidu aga tarvitetagu lihtsamat, loomulikumat stiili. Ärge iga kord ühtelugu sõnaga nimetage ja alla kriipsutage joobumust, ekstaasi, intiimi, müstilisust, kirge, vaid looge ja suggereerige kogu oma luuletusega niisugune meeoleu, et lugeja tunneb seda kirge, intiimsust, müstilisust, joobumust, ekstaasi.

(Järgneb.)

J. Aavik.

„E. Kirj.“ 9. nr-is tuleb J. Aaviku kirjutuses järgmised trükivead diendada: lk. 323 rida 14 ülalt (Underi luuletuse tsitaadis): oska, peab olema; oksa; samal lk. rida 21 ülalt: suurdund, ja rida 22 ülalt: juurdund (mõlemad Suitsi luuletuse tsitaadis), peab olema: suurdund, juurdunud.

Näited Karksi rahvalauludest.

Laulud üles tähendatud käesoleva aasta suvel, lõikusekuul. Lauja Kadri Serbakov, 28 aast. vana, Murigu Sepatarest, Karksi vallast. Allpool esinevad laulud (ka hulk teisi) on S. õppinud 4.—8-aastase lapsena oma vanemalt, Karksi vallast pärit olevalt Kadri Ümarikult († 1900. a.). Lauiab neid praegu oma lastele. Peale K. Serbakovi on lõunapoolses Karksis veel mitu laulikut (naisterahvast), kelle laulud seni kirja panemata.

1.

Mi ¹ suitso se peass
[oleme?	murden soosta suure
[kuuse,
mi auru se oless oleme?	20 mäe päältä jämme männa,
laanest ladvatu pedäje.
oo ² se mõne mõtsa suitso
või oo mõne soo auru,	Surmasit minu suguda,
võtit sa minu võsada.
5 vananaiste naari ³ aisu?	võtit esä, võtit emä,
Ei se ole mõtsa suitso,
ei se ole soo auru,	25 võtit viis mu ellä velie,
kuus mu kullasta sõsarta.
vananaiste naari aisu,
se o me velle surma suitso,	Lasken mu sugu sugende,
võsa laiasse ⁴ lagunde,
10 inimese enge auru.	sugu os ⁵ saanu saaja
Oh sina surma surelikku,
oh sina töbi tömmelikku,	30 võsa laia ⁶ laada täüsi,
sõrmuss os sõrmesta
kadelikku katkukeppi,
vihane Jumala vitsa,	[täüsi,
15 surmasit minu suguda,
võtit sa minu võsada.	[kulunu,
Enne sina murden muida
[puida,	tõine teisesta käesta,
kolmas kulda päidelesta,
lõhkun laane lõhmussiida,	35 veli vastu võtte'enna.

Märkused. ¹Mi — mis. ²oo — on. ³naari — nairi
⁴laiasse = laiaks(i). ⁵os (=oss) — oleks. ⁶laia (nõrgas astmes!)
ei kuulu mitte sõna võsaga, vaid laada juurde.

2.

Lääme seda tettu ¹ teeda,
seda raiutu radaje,
kust oo Ärrä enne käinü,
Ärrä käinü, jäl'le ² jäänü,	pitsidi ³ kulla ma peosse,
kääni õbe käüse'esse,
viisi kulla ma kodoje.
kanni õbe kammeresse,
5 Maari käinü, õöd maganu.	15 lassi velle lavva pääle,
tinakannu kaane pääle.
Mis neil jäänü jäl'le ² pääle?	Velle lauda laksatelle.
tinakannu tildsatelle,
Kuld neil jäänü jäl'le pääle.	katik lei ⁴ velle laia lavva,
Kessi kulla maasta võtti?	20 lõhki tinakannu kaane.
Mina ullu Mannikene,	
10 mina kulla maasta võtti,	

Märkused. ¹tettu — tehtud. ²jäl'le (l' on nõrgas astmes ja peenendatud) — jäljed. ³pitsidi (t pikk!) — pitsitasin, pigistasin.
⁴katik lei — lõi katki.

3.

Ää küll, ää küll, ää viteje¹,
meie vaeva varasteje²,
äräp mu sil'mä seegi

[näeve,
ku nee saksa saantme

5 ku nee ärrä äesteme,
ruvva⁴ saatu röökimaie,
mamsel maada kündä-

[maie,

emänt einä niitamaie.
Ma lää pääle päälikusse,
10 ma lää kurjasse kubjasse,
manu malga andajesse,
anna ärräl ännä pääle,
kirju kuuvvel kondsa
[pääle,
näkküss liha, näkküss luu,
15 ilbendess ihu punane,
veri kargass katte argu.

Märkused. Laulu algusel on veel teisend:

Peass ma sedä nägeme,
ku ni saksa saantme lääve,

punapüksi puid vedäme,
sinisääri sitta lööme (= sõnnikut

laotama). ¹ ää viteje — hävitajad. ² varasteje — varastajad.
³ saantme lääve — kerjama lähevad. ⁴ ruvva — proud.

4.

Tüt ar:

Emäkõine, ennekõine¹,
süüdü anna ma sinule,
süüdü sülle võttamesta,
kaits sul süüdü kasva-

[temest,

5 et sa oisid orjulesta,
kasvadit sa kahjulesta,
sülle võtit süü alutse,
põlve pääle põltu² latse,
tunsid mu sülle sündü-

[vetä,

10 käte pääle käänduveta
tunsid mul otsan orjaristi,
käe varren vaevaarmi,
palge'en mul palga märgi,
sissa viinu mu vesile,

15 eiten mu Emä-jõesse,
kanden mu külä kajosse,
meri oless sööten, meri
[oless jooten,

meri oless panden mu
[mihele,

kiiss oless kudan
[kinde'eida,

20 avi os³ aanu amme'eida

luts os löönü loogelisi,
särg mul säärekõfidüs-

E ma: [siida.

Tüdarlaits sa linnukene,
viisi vee veere pääle,
25 sinejärve silla pääle,
kalajärve kalda pääle,
iste maha mättä pääle,
viimäst kõrd imetemaie,
mähksi kolmel mähke-

[melle,

30 linatselle pehme'elle,
pakkelelle valge'elle,
villatselle lämme'elle,
vesi silmi veerenesse,
laine pöske laskunesse.

35 Kudas vii vere vesile?
kudas vii armu allikusse?
kudas vii lämme⁴

[lätte'esse?

Veri võtt veen müräde,
liha lask laksu laine'enna.

40 Panni pää ma paesse,
toedi jala kivesse:
Enne see kivi ragengu,
pae lõhki paugatagu,

ennegu vii vere vesile,
45 ennegu vii armu allikusse,
ennegu vii lämme
[latte'esse
lase liha laine'esse.

Tütar:

Emäkõine, ennekõine,
Enne sa kiiguten kiveda,
50 enne kanden kaike'eida,
tut'uten sa turbe'eida,
mängaten sa mätte'eida,
kerik os tettu kivesta,
mägi os kasun mätte'esta,
55 tugi os kasun turbe'eista.
Midäs said sina minusta
midäs said minu oida-
[mesta,

oidamesta, kandamesta?
Sil'mävettä, meelekurba,
60 ikku said imetemesta,
kæe kül'mä kandamesta,
sil'mä marga mähki-
[mesta.

Emä:

Midäs sai tuli ve'esta,
kul'p sai keeväst kattelesta
65 sedä sai mina sinusta,
tugi sai neile, ken⁵ es
[tunne,
abi neile, ken es astu,
tugi sai ilma tundamede,
abi ilma astumede,
70 tugi sai ilma tuulikile,
abi arju saarikile.

Märkused. ¹Emäkõine, ennekõine — vahel kuulus laulus ka: emäkeine, ennekeine. Ennekeine — emakene. ²põltu — põlatud. ³os — oleks. ⁴lämme — lemme, armu. ⁵ken — kes. — Kõigis neljas laulus avalduv järjekindlusetus vokalharmonias esines tõesti seesuguselt laulude laulmisel.

A. S.

Mitmesugused riismed.

Et mitte kasuta varjul hoida aineid, mis ehk tähtsad ja tarviliikud oleksid uurijatele mitmetes teadusevaldades, nagu mütoloogia, rahvateadus, ajalugu, järgnegu siin rida lühemaid ja pikemaid nippide-nappeid, mis aastate jooksul murrete uurimisel kodumaal liikudes märkuste vihkudesse kogunud.

1. Tõnn ja Tõnni vakk.

Vändra (kiriku ümbrus). — Tõnni kutsutakse siin (õige harilikult) ka nimega *Pen'n* ehk *Pen'n jumal*, Tõnni vakkasid ühes jumalaga mitm. *pen'nid*, ains. *pen'n*. Korra kuulsin ka nime *Pell*. Küsimuse peale, kas tähendatud sõnakuju harilik, vastas talumees: *sedasi olen mina kuulnud sii üitavad*. Kuid mujal kinnitati, viimane kuju olevat haruldane, harilikult öeldavat *Pen'n*. Kõnesolev nimetus näib nii Eesti kui Soome folkloristidele tundmatu olevat. Võimalik, et see ongi vanem, omapärane Eesti jumalusenimetus, mis hiljem ristiusulise Tõn'niga (< Antonius) substitueriti. — Veel praegu pidada Vändras salajasi Tõnni uskujaid, austajaid ja kummardajaid olema. Jutust võib isegi märgata,

et vanemast rahvapõlvest veel õige paljud *pen'ni* võimu usuvad. — 40—50 aasta eest olnud Tõnnipäev veel üleüldiselt suur püha ja vakad leidunud paljudes peredes. Vakk ühes *Pen'ni* kujuga (nuustaka kujul) olnud kas kambri otsas või aida all (seda jutustades ütleb vanamees ise vabanduseks: *mina siukest tühia kobi* [=lori] *ei uskund*). Kui Tõn'ni vakk juhtunud kummuli kukkuma, langenud laudas kõik veised selili maha. Alles siis, kui vakk üles tõstetud, saanud nad üles. — Vanemal ajal olnud *Tõn'ni* vakk igas talus. Tõnisepäeval tehtud õlut ja söödud tublisti. Kuid söögi aegu ega lauast tõustes ei tohitud öelda *aitüma* ega *Jumal*. — Kui lehm poeginud, viidud esimene piim, mis lüpetud, kõige pealt Tõnnile. Kui mitte, siis olnud veistel mitmed vead, jäänud haigeks jne. — *Rõuses* (Rõusa mõisa mail) olnud *iis*, seal kasvanud suur jäme pärn, seest õõnes. Rõusa mõisas olnud kubjas või valitseja, see *lassnud pärna* (mis kuidagi Tõnniga ühenduses olnud) *maha raiu ja jökke!* *Siis ta läind mööda jõgi* (olnud suure vee aeg) kuni Kaabase küla alla. Siis olla jutustaja (nüüd 80-a. vanamehe) naise isa ujuva pärna kinni püüdnud ja hakanud sellest tegema *ummikuid* 'umbsest puust nõusid'. Tegija ei olevat sellest mingit häda kannatanud. Pärnast valmistatud kannude aukudesse pandud kopikaid ja pooli kopikaid. *Kes aga peale kusnud*, tõendab taat, *sellel pannud kuse kinni*. — Tahkuse Tooma talu (peremehe nimi Nuut) ligi on *Tõn'nikivi*, kuhu veel läinud aasta (1920) ohverdama käidud. — Mitmelt (ustavalt) poolt kinnitati, et Tori kihelkonnas, Tohera külas, Siiraku peres (peremehe nimi Kornfeldt) olla veel praegu Tõnni vakk, mida teenitavat ja kummardatavat. Kuid vaka ligi ega isegi peresse kedagi sisse ei lastavat. Pererahvas olla vaimliselt väga pime ja vanalaadiline. — [Teated a. 1921, suvel].

2. Lootsiku tegemisel.

Vändra, a. 1921. — Kui muiste lootsikut tēhes haavapuu tüve seest õõnsaks põletati, siis tulnud terve töö aeg korrata: *al'li ärja nahk venib, al'li ärja' nahk venib* jne. Siis ei olevat puu lõhki läinud.

3. Maa-aluste arstimine.

Muhu, Koguva küla (1920, suvel). — *Moaljaid* 'õige valusad näsüd või kärnad ihul, mis mulla peal istudes ehk lamades saadud' arstitakse järgmiselt *moalja kividega*, teatavate (harilikult) seene kujuliste kivistustega, mida Koguva

küla rannal rohkelt leida: kivid aetakse kuumaks ja lastakse veega täidetud nõusse, siis hoitakse haiget kohta riistast tõusva auru kohal; vähe aja pärast kallatakse vesi taluhoone põhjatsi puole (=põhja poole), riästa tilkade alla maha. Siis hakata kärnad paranema. — Kommet peetakse veel praegu laialdaselt. Temasse usuvad isegi kohalikud haritlased.

4. Valged ristid taluseintel.

Karja kihelk. (1920.) — Vanasti, osalt ka praegu, oli kombeks lõmmata hoone sisemiste seinte palkidele valge värviga ristid. Ristid olid viltu, tihedalt üksteise kõrvu (× × ×), üle terve seina. Olnud toreduse tunnemärk. Iseäranis tehtud seda suurte pühade eel.

5. „Rootsi tõug“ Kiideval.

Ridala (a. 1919.) — Rõdali Asuküla vanaeit jutustab, et Kiideva (Kividepea) Kalaküla rahvas (Matsalu lahe rannas) olevat Rootsi tõugu, „teistsugu“ inimesed (neid kutsutavasti „kala-kiitlased“). Muiste saadetud Rootsimaalt noormees ühes tema poolt eksitatud tüdrukuga paadis merele. Tuul toonud nad Kiideva randa. Sellest paarist põlvenedagi „kala-kiitlased“, kes olla „nagu mustlased“ (Tuntud rahvajutt Eesti läänepoolsetel randadel ja saartel). — Tõsiasi on, et praegu Kiideva mehed erinevad kaunis märksa endi keele, välimuse (õige pikad täishabemed) ja kommete poolest teistest naabritest.

(Järgneb).

A. S—te.

Kirjandusline ülevaade.

• A. Saaberik - Saareste: Murdesõnad Põhja - Eestist. Noor-Eesti kirjastus, Tartus 1921.

Agar eesti keele uurija ja murdesugemete korjaja mag. A. Saareste on "kirjakeele tegelikuks tarvituseks" hiljuti valiku murdesõnu avaldanud — ikkagi ainult valiku oma korjanduste suurest kogust, ehk küll päälkirjast („Murde-sõnad“) võiks järeldada, et kogu Põhja-Eesti murdesõnade tagavara käsil on. Kuid päälkirjas on süüdi ainult see aukartus, mis autoril alati olnud on "rahvakeele" ja just põhjaeestilise rahvakeele vastu ja mis teda nähtavasti on kihutanudki kõnesolevat kogust avaldama. Aavik oleks igatahes julgenud otstarbekohasemalt kirjutada: Murdesõnu Põhja-Eestist.

Olgu nimi mis on, aga raamatut tuleb rõõmuga tervitada ja soovitada, juba sellepärast, et ta sisaldab hulga seni tundmatumaid sõnu, määrab täpikäelselt nende tähendused ja enamasti ka ulatuse. Nõnda on raamatul oma teaduslik väärtus ainetekoguna. Tahaksingi raamatukest kõige päält teaduse lisana tervitada, ehk küll niisugune kogu, kirjakeele ehitamise ajajärgul, arusaadavalt ka selles töös abi peab pakkuma. Autor ise näikse nagu asja praktilist külge kõige tähtsamaks pidavat, isegi nii tähtsaks, et ta avaldatud murdesõnu vaevaks ei võta lähemate sugukeeltega (soome, vadja ja liiviga) võrrelda, mis võrdlus talle kerge oleks olnud ja ühtlasi raamatu teaduslikku külge rikastanud ja vist ikka ka laiematele ringkondadele huvi pakkunud. On nagu kartus, et välja võiks tulla mõne sõna võõras algupära, ja see võiks kogu sõna kahtlasemaks teha, millekski "keeleuendajate" kraamiks.

Juba eelsõnas ütleb autor: "Olgu tähendatud, et neid sõnu ei tule kuidagi ära vahetada meil juba maotuks muutuvate 'uute' sõnadega... Ka Soomest ei ole nad laenatud ega iseenda sepsitsetud."

Võib olla, et olen autorist valesti aru saanud, kuid teatav ühekülgsus ja kitsas vaade kirjakeele tarviduste pääle tuleb paraku ka tema varemisi kirjutustes siin ja sääl nähtavale¹⁾. Sellest on kahju, sest korjaja ja uurija, kes mag. Saareste kombel on tegelikust keelest huvitatud ja pääle eesti murdematerjali ka sugukeelte sõnavara enam-vähem tunneb, võiks, kui ta ilma eelarvamisteta oma ainele tahaks läheneda, ütlemata palju kasu arenevale eesti kirjakeelele anda. Ja kasu, mitte aga kahju, peaks andma viimane kui üks sõna, mis mitte ainult murdeist, vaid näit. otsekohe soome keelest on võimalik eesti keele rikastuseks sisse tuua, niisama nagu ka teised joned, millega sõsarkeeli saaks üksteisele lähendada. Ei ole siin juttugi niisugusest lainamisest, nagu kahe võõra keele vahel ja mis teise kultuurilist üleolekut tarvitseks peegeldada, sest leidub ju tarvilik sõna tihtigi pääle soome ka näit. kaugel karjalas, vepsas, vadjas või liivis. Kui palju vaesem oleks soome keel, kui ta oma lähemat naabrit karjalat teadlikult ei õleks kasutanud, ja ainult tegelikud raskused takistasid tal eestit ja teisi sugukeeli oma arenemise vastuvõtlikel päevil niisama kasutamast. Aga see sümpaatiline mõte ei ole veelgi surnud, ja eesti keele laiem tundmine saab kindlasti hulga rikastusi soome keelele andma.

Õnneks ei ole Eestiski puudunud ega puudu keelemehi, kes asja pääle tervesti ja ilma eelarvamisteta vaatavad. Sooviksin ka kõnesoleva

1) Kõige päält just sellest, et talle n. n. rahvakeel ja sellestki ainult põhjaseesti (mis tema sünnikeel on ja mida ta ka muidu põhjalikumalt tunneb) kirjakeele kohta niivõrd mõõduandvaks on, et isegi *ii* (*püüdma* j. t.) tuleks ainult kirjutusviisiks jääda (hääldamine *ii*!), *õõ* kirjutada näit. sõnas *sõermed*, aga *õe* näit. *võeras* (iseäraldus, mis tema omis kirjutusis esineb), kinnitus, et hääldamine *põle* (*pro pole*) oleks ka haritud kõnekeele kohta normaalne jne. Vt. tema läinud aastal ilmunud uurimust Tegelikku foneetika alged (lk. 25: „kirjutatakse õ-ga, kuid hääldatakse harilikult *põle*, *põlnud*“), raamatukene, mille kohta muidu ainult hääldada.

raamatu autori nende hulka lugeda, kuid paraku ei anna ta töö alguses ega lõpus selleks põhjust. Sõnad nagu *aegleda, askeldada, ebel, ehtima, hubane, jõude, kirvendada, liusk, paatuda, peiar, piisata, pörk, puhki, pügal, saada* (vist *sagoda: saob*), *särve, suulas, verrata* (: *verdama*) on kõige soovitamamad, sest et neid ühes või teises nukas „rahvas“ tunneb. Kujutan oma mustas südames ette, et kirjutajat on piinanud kartus, kuidas mitmed talle ruttavad seletama; oh, tunneme neid sõnu juba ammu soome kirjakeelest (*aikailla, askartaa, epeli, ehtyä, hupainen, jouten, kirveltää, liuska, paattua, peiari, piisata, porkka, puhki, pykälä, sakoa, särvin, suulas, verrata*) ja võime nad nagu instinktiivselt ka oma emakeeles tarvitada. — Ja mis siis, kui see vanake, kes sõna vahest veel tundis ja uurijale teatas, natuke varem oleks ära surnud! Tõepoolest, sel kombel on määratu sõnade hulk „üle piiri“ läinud, nagu märkimata lambad küla karja kadunud, ja vähemalt hra Saarestel ei ole julgust vanemate pärandust tagasi nõuda. — Või toome raamatust veel mõne näituse: *liikkida* 'ritta (nööri otsa) seada', *lauge* 'tasane, mitte järsk' või *ukse lappes* 'ukse kõrval'. Nad ei ole otse soome sõnad, vaid parem vadja (*liitsid*), liivi (*louge*) ja vepsa (*uksen laptas*). Mis oleks, kui keegi, kes nende olemasolust eesti murdeis ei oleks teadnud, neid „võõraste keelte“ sõnuna kirja-keele rikastuseks oleks soovitanud?

Ja veel üks vaatekoht. Võtame sõna nagu *kümblen* 'võtan vanni', järelikult = soome 'külven': 'külpeä' (liivi *gilbub*, vadja *tsülpeä*, vepsa *külbet*, karjala-aunuse *külü* 'saun'). Kas mitte parem otsekohe *külven:külbeda*, sest viimaks on see kuju, ikka soome keele kaudu, vahest kaugelt enamatele tuttav kui tähendatud murrete vorm? Järelikult ka praktilisem, nagu mitmed teised sõnad, mis seda omasemaks saavad, mida enam soome oskamine edeneb. Ja viimaks ei saa me kunagi kindlad olla, et just see võõraks peetud kuju kuskilt eesti murdest üles ei kerki — keel on ju, nagu öeldud, meil mõlemil põhjalt üks ja sama.

Vahest tarbetumalt on raamatukeses ruumi raisatud ka mõne tuttava sõna puhul (*jöhker, kangur, kirre, koredalt, lall, lige, pügal sirvida, taoti, uure*). Ja tuttav *taotada* on soovituseks saanud koguni kaks lehekülge, vist jälle ainult sellepärast, et "sõnakujuga 'taotama' on viimasel ajal võistlema hakanud mitte rahvaomane, Soome keelest laenatud sõnakuju 'taotlema'." Tuleks ju autoril meeles pidada, et soomes niihästi *tavoittaa* (*tavottaa*) kui *tavoitella* (*tavotella*) tarvitatakse, viimane frekventatiiv-tähenduses, ja et samasuguse vahetegemise hääks ka Eestis palju sõnu ja trükipaberit kulutatud. Kui nüüd *taotleda* tõesti rahvaomane ei ole, on vähemalt see tüüp rahvaomane (lõunaeestis koguni produktiivne: *naaraskella, häbendelen* j. t.), ja oleks ju otse keele kuivastamine, kui ühel või teisel põhjusel tahetaks kahtlustada neid väheseid frekventatiivverbe, mis juba kirjakeele omanduseks saanud.

Kuid kardan, et ma oma arvustusega autorile juba küllalt liiga olen teinud, nähes kitsast meelt säääl, kus vahest ainult auk on, ja raamatu eitavat külge tarbetumalt toonitades. Ei ole siin ju lõpuks miski Aviku

'Uute sõnade' kogu sarnasest teosest jutt — see raamat saab, tõsi küll, isegi oma *y*:dega nagu armsamaks, — vaid püütakse keelelisi fakte kuivalt konstateerida, nagu seda objektiivne teadusemees armastab teha, sagedasti kirjakeele kasu või kahju pääle vaatamata (näit. esitades sõna *mõru* 'kitsas pragu', teadmine, mis kirjakeele seisukohast ükskõikne on, sest sõna on ju *mõra* kujul tuttav, kuna *mõru* 'kibeda' tähenduse peab alal hoidma). Need vähenõudlikud näited on nõndaütelda ainult hõõvli-laastud uurija töökojast, kus suurem saavutus, kaartide abil valgustatud väärtusrikas sõnageograafiline uurimus, on alles valmimas.

Lauri Kettunen.

Vastuseks.

Lugupeetud retsensendi nõusolekul siin sõnake vastuseks mõne etteheite puhul.

1. Pealkirja „Murde sõnad Põhja-Eestist“ lugedes ei tule Eesti lugeja kindlasti iialgi arvamisele, et oleks siin tegu terve Põhja-Eesti murdesõnade tagavaraga (seda vähem veel, et niisugune kogu üleüldse mõeldav pole). Nimetatud pealkirja tähendus on tõepoolest üksnes: 'osa P.-E. murdesõnust', kuna teatavat absoluutsuse varju võiks ehk leida sel korral, kui oleks: „P.-Eesti murdesõnad.“ Võõramaitseline „Murdesõnu P.-Eestist“ on aga meile kõigile uueks valusaks hoobiks keeletundele, mida teiste keelte mõju nii kui nii juba rohkesti aastasadade jooksul kõigutanud.

2. Toonitan, et M. P.-E. olid algselt (väga proosalisel põhjusel) ajalehe lugejale mõeldud, seepärast arvasin seal ja ka laiemale ringkonnale tegelikult tarbeks määratud iseraamatus täiesti üleliigseks pedantsuseks sõnu kas lähemate või kaugemate sugukeeltega võrrelda.

3. Raamatu eessõna algul esineva lause („Olgu tähendatud, et neid sõnu ei tule kuidagi ära vahetada meil juba maotuks muutuvate¹⁾ „uute“ sõnadega. — Ka Soomest ei ole nad laenatud ega iseenda sepi-
setud“) puhul tähendab arvustaja küll: „Võib olla, et olen autorist valesti aru saanud...“, ja heidab ette, kui võitleks raamatu autor seega Soome laenude vastu. Vastan: täiesti õige, on valesti sõnu mõistetud. Neis ridades igatahes on ainult kindlaks määratud ja piiratud see allikas, kust sõnad saadud. Seega asjata etteheide. Samasugune, ütleksin, tontide nägemine on „aukartuse“ leidmine eriti põhja-eestilise rahva-keele vastu. Kõnealusel kogus on sõnad Põhja-Eestist valitud ainult põhjusel, et tol ajal esitajal aineid sealt täielikumalt ja ohtramalt tarvitada oli. Nüüd aga, mõne aja eest „Päevalehes“ uuesti järgnema hakanud artiklites ilmuvad sõnad pealkirjaga „Murdesõnad Eestist“.

1) Täiendan siin: maotuks muutunud nimelt meie harimata ja poolharitud hulkade ning haritud *précieux*'de oskamata ja maitseta tarvitamise tõttu. Iseendast aga ei pruugi nad sugugi maotud olla.

4. Täheandan, et pika *üü* hääldamine *üi*-na ei ole mitte üksnes põhja-eestiline, vaid esineb väga laialdaselt ka lõunas; niisamati *õe* teatavis sõnus. Ei mõista, milleks oleksin pidanud seda tõeasja varjama.

5. Kõik arvustaja loetletud sõnad, nagu *aeglema*, *askeldama*, *ešel* jne., ei ole sugugi mõne üksiku, suremisel oleva vanakese keelele omased (kuida prof. L. K. näib arvavat), vaid neid tarvitab väga laialdaselt (maal ja linnas) niihästi keskealine kui ka noorem sugupõlv. Eriti sõna *kümbõlema* kohta rõhutan, et seda tunneb kaunis laial alal (mitmes kihelkonnas) vähemalt 15—20.000 eestlast, kuna „külbema“ on tuttav vaevalt mõnele sajale, kes soomekeelt õppinud. Usun, et rets. seda ikkagi mõõndab, et kui valida on oma (murdelise) sõna, mida liiatigi rohkem tuntakse, ja võõra sõna vahel, siis valik kahtlemata esimese kasuks peab sündima. Nõnda teeb iga tõsine isamaalane ja nõnda tehakse ka sealpool lahte. Selle põhjusemõtte tunnistamine oleks juba puhttaktiliselt tarvilik, meil Eestis, kus võrdlemisi nõrga ja leige isamaalsuse tundel iga vähem kui tugi tähtis.

6. Sõnad *jõhker*, *kanгур*, *koredalt*, *sirvima* jne. on selleks esitatud, et nende tarvituse paika tutvustada ja et nende tähenduslist külge täpisealt valgustada (võrreldu hra prof. uusi andmeid senistega!). Sõnad *kirre*, *lell* j. t. on aga ühenduses teatavate ideoloogiliste gruppidega nimetatud.

7. Et raamatus kuidagi verbide frekventativkujusid oleks „kahtlustatud“, on hoopis põhjendamata etteheide. Sõnakuju „taotlema“ vastu ei ole ainsagi sõnaga sõiditud. On ainult konstateeritud, et rahvakeelset ja seni traditsionaalset *taotama* on hakanud viimasel ajal välja tõrjuma soomest laenatud sõnakuju *taotlema* ja nimelt samast funktsioonist. — Ei mõista, kuidas võidakse välja lugeda teatava fakti toonitamist (mis teadusele huvitav ja tarvilik tohiks olla) seesugust kuulmatut tendentsi.

Tunnen üleüldse kahetsust, et kõnesolev sõnastik on lugupeetud õpetlast sundinud nõnda tundelikult sõna võtma mitte-eestlasele seevõrd kõrvalise aine kohta kui Eesti kirjakeele korraldus.

J. Saareste.

Lõppsõnaks

palun ütelda järgmist:

1. Ei tea, kes on need „meie kõik“, kes valusa hoobi saavad partsiaalse päälkirja tarvitamisest kõnesoleval korral? Mulle on teda soovitunud eestlasest keeleteadlane, põhjendades asja nii tungiva praktilise tarvidusega kui ka arvamisega — mis ka mulle enam kui tõenäolikk pais- tab —, et sellega „kõigutame“ keelepruugi endisele omapärasele kohale, kust ta saksa mõjul on ära nihkunud. Aga eks neidki tundelikke ole küllalt, kelledele kadumas olev ütlusviis: „Oleme sama isa lapsid“ niisama valusaks hoobiks on.

2. Arvasin, et lihtsad võrdlused ikkagi ka lihtlugejaid oleksid huvitanud, seda enam, et suur hulk sõnadest (ka *aeglema ja ebel*) niisama hästi soome lainudeks kui murdesõnadeks sünnivad. Ega ju võrdlustega paljastusi raamatu 'tegeliku tarbe' seisukohalt oleks tehtud?

3. Registreerin häämeelega, et autor soome lainude vastu ei võitle, kuid tema sõnad kahvatuvad selle läbi, mis ta hiljem 'tõsisest isamaalasest' räägib. Säälpool lahte on suuremad keelepüristid, kui neid Eesti on näinud, kuid võin kinnitada, et ükski neist sugukeeltest lainamise vastu ei ole häält tõstnud ega põhimõtet püüdnud maksma panna, et vahest selle läbi mõni n. n. oma sõna kaduma läheb. Isamaalsusel, mis sugukeelte lähendamise katsekesteski hädaohtu näeb, tuleb vist veel tükk maad areneda ja avarduda, enne kui ta isamaale tõsiseks kasuks saab.

4. Ei ole tähtis, kas *üü, õõ* või *üi, õe* põhjas või lõunas enam esineb, aga imelik on see, et mag. Saareste (näit. oma 'Tegeliku fonetika algeis') ühel leheküljel *sõõrmed*, teisel aga *võeras* võib kirjutada, muidugi oma põhimõtete pääle toetudes.

5. Jällegi olen rääkinud ainult põhimõttest. Lisan juurde, et kui need 'mõned sajad', kelledele ainult *külbema* soome igapäevasena sõnana tuttav, kõik kirjanduse soetajaid ja tarvitajaid on — kas see ei kaalu peaaegu sama võrra, kui see hulk, kellest murdjagu kirjandusega tegutseb ja päälegi *külbema* sõnast väga hästi aru saab. Aga mina eeldasingi ainult, et võetavaks soovitatav sõna võiks soome kujul ka arviliselt enamatele tuttav olla kui mõne murdekese oma.

6. Ei saa aru, miks just 'tegelikuks tarbeks' määratud raamatus mõne sõna esinemise punktid nii tähtsad on, ja muud oluliselt uut ei leidnud ma tähendatud sõnadest, mis kirjakeeles tuttavad.

7. Sõnal *taotama* on 'traditsionaalseski' tarvituses sagedasti frekventatiivne iseloom, millele alles *taotlema* õige väljenduse on annud, ja m. s. nimelt neis Tuglase ja Martna näitustes, kus autori meelest 'rahvaomast' kuju oleks võinud tarvitada. Mõlemad niisama tarvilikud.

Mag. Saareste lõpp-passuse kohta tunnistan ainult, et Eesti omapärase kultuuri edendamise ka minule tõesti kaunis 'tundelikult' armas on, ja kui mu meelepäraseks kohuseks on iga päev selle rahva keelega tegutseda ja ka oma töid selles avaldada, siis ei tarvitseks kellelgi imetlust ega kahetsust tunda, et ka keele korraldusküsimustes vahetevahel sõna võtan, ilma et ennast kunagi oleks tahtnud autoriteetide kõrgusele upitada.

Lauri Kettunen.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Venäläis - Suomalainen Sanakirja. Toimittanut Pekka Kijanen. Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, 1912. ja 1913. I osa (872 + VIII lk.) ja II osa (782 lk.).

- Edvin Hagfors:** Ranskalais - Suomalainen Sanakirja. Helsinki, Keisarillisen Suomen Senaatin kirjapaino, 1914. 1088 + XXXII lhk.
- Lakikirja,** sisältävä Suomen valtakunnassa voimassa olevat osat 1734 vuoden valtiopäivillä hyväksytyä ja noudatettavaksi otettua Ruotsin valtakunnan lakia sekä liitteenä myöhemmin, ennen syysk. 1 p:ää 1920, ilmestyneitä lakeja ja asetuksia. Toimittanut A. E. Andersson, hovioikeudenneuvos. Helsinki 1920, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 476 + 1004 + XXXIV lhk.
- Aleksis Kivi:** Kootut Teokset, I osa: Kertomuksia (482 + XXXIV lk.), II osa: Näytelmiä (522 lk.), III osa: Näytelmiä (522 + X lk.) ja IV osa: Runot ja kirjeet (504 + XIV lk.). Helsinki 1915—1919. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kahjulikud putukad viljaaidas ja nende hävitamine,** 17 pildiga. K. Zolk. Kirjastusühisus „Agronom“. 38 lhk.
- Revue de l'Enseignement Français.** Hors de France, Dix-Septième Année nr. 6, Année 1920.
- J. Sitska:** Üleüldine ajalugu. IV jagu: Kõige uuem aeg. „Rahvällikool“ Tallinnas. 128 + VIII lhk. Hind 150 mrk.
- P. Madisson & Th. Ussisoo:** Planimeetria. K. ü. „Rahvällikool“ Tallinnas. 96 lhk. Hind 125 mrk.
- Kasvatuse radadel.** Täieline kasvatusõpetus viies jaos. Kokku seadnud C. H. Niggol, õpetaja õpetajate ja lasteaednikkude seminaaris Tartus. Kasvatusteaduseline kirjakogu nr. 3. I jagu: Üleüldised seletused: 1) Kasvatuse põhiolud, 2) nõudmised kasvatuse kohta, 3) kasvataja, 4) kasvandik. Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisuse kirjastus. 210 + XVI lhk.
- O. Luts:** Soo. Novell. Teine trükk. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 170 lhk.
- Alfred Teppan:** Ühistegelased. Pilkenali kahes vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1921. 48 lhk.
- Friedebert Tuglas:** Felix Ormusson. Romaan. II trükk, Fr. Tuglas: Teoksed nr. 4. Noor-Eesti Kirjastus Tartus. 208 lhk.
- Henrik Visnapuu:** Käoorvik. Poeside viies raamat. Teine tuhat. Noor-Eesti Kirjastus 1920. 78 lhk.
- Energia jäädavuse ja hajumise seadus.** Prof. O. D. Chwolson'i järel J. Lang. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 20 lhk.
- Oskar Luts:** Kevade I. Pildikesed koolipõlvest. Kolmas trükk. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1920. 142 lhk.
- Richard Roht:** Minevik. Romaan. Tartus, Osatühisus „Noor-Eesti Kirjastus“ 1920. 224 lhk.

Vastutav toimetaja: J. W. Weskl. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne

EESTI KIRJANDUS

jätkab tuleval (1922.) aastal — XVI aastakäiguna — oma ilmumist sennisel kujul, iga kuu kohta üks number.

Tellimisehind: 200 marka aastas.

„Eesti Kirjanduse“ sennistest aastakäikudest on veel tagavaral:

VII aastakäik	(1912)	—	hind	120	marka.
XIII	„	(1918/19)	—	„	120
XIV	„	(1920)	—	„	140

„Eesti Kirjanduse“ varemate aastakäikude üksikud numbrid à 10—20 marka.

Samuti on ladus veel Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamatu varemaid aastakäikuseid (I—IV, VI—IX), müügihind à 50 mrk.

Oma kirjastuseladust soovitame järgmisi raamatuid:
Friedrich Robert Fählmann. Kirjatööde kogu I. Hind 50 m.
J. Jõgever: Eesti keele häälikute ajalugu. Hind 35 mrk.
Joh. Kunder: Eesti vanemad laulikud. Hind 20 mrk.
Balthasar Russov: Liivimaa kroonika. Tõlkinud K. Leetberg. I anne: hind 60 mrk., II anne: hind 110 m.
Rud. Wallner: Arstirohtude ladina-eestikeelne sõnastik. Hind 35 mrk.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuseladu ja asjaajamise büroo asub Tartus, Gildi tän. 8. Asjaajamise tunnid äripäeviti kella 9—3.

Seltsile ehk tema toimkondadele saadetavate kirjade ja muude postisaadetiste a a d r e s s : Eesti Kirjanduse Selts, Tartus (postkast nr. 25).

Seltsi liikmemaksu suurus:

1919. aasta kohta	5	mrk.
1920. „	25	„
1921. „	50	„

Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 1000 marka.

Eesti Kirjanduse Selts.